

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ХАЛҚ ТАЪЛИМИ ВАЗИРЛИГИ**

**Т.Н.ҚОРИ НИЁЗИЙ НОМИДАГИ
ЎЗБЕКИСТОН ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ
ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТ ИНСТИТУТИ**

АСҚАРАЛИ СУЛАЙМОНОВ

**МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА
ҲАЙКАЛТАРОШЛИК МАШҒУЛОТЛАРИ**

**БОЛАЛАРДА ПЛАСТИК МАТЕРИАЛЛАРДАН
ШАКЛ ҲОСИЛ ҚИЛИШ МАЛАКАЛАРИНИ
ШАКЛЛАНТИРИШ**

Тарбиячилар учун илмий-методик қўлланма

Тошкент-2015

УЎК - 372.212.3

КБК - 74.104

С 255

Сулаймонов А. Мактабгача таълим муассасаларида ҳайкалтарошлик машғулоти. Болаларда пластик материаллардан шакл ҳосил қилиш малакаларини шакллантириш. Тарбиячилар учун илмий-методик қўлланма. – Тошкент: ЎзПФТИ, 2015. – 112 б.

Қўлланма Т.Н. Қори Ниёзий номидаги Ўзбекистон Педагогика фанлари илмий тадқиқот институтида бажарилаётган Ф1-ҚХ-17694 рақамли “Тасвирий фаолият машғулотларининг янги мазмуни ва методикасини ишлаб чиқишнинг назарий ва амалий асослари” мавзусидаги фундаментал тадқиқот материаллари асосида тайёрланган бўлиб, унда, асосан, мактабгача таълим муассасаларининг мактабга тайёрлов гуруҳларида олиб бориладиган ҳайкалтарошлик машғулотларининг мақсади ва вазифалари баён этилган; ҳайкалтарошлик машғулотларининг турлари, қўлланиладиган жиҳозлар ва материаллар тавсифланган; ҳайкалтарошлик машғулоти мазмунини белгилашнинг педагогик хусусиятлари очиб берилган; болалар томонидан бажариладиган пластик ишларнинг тавсирлари юзасидан методик тавсиялар берилган. Шунингдек, қўлланмада намунавий машғулоти ишланмалари берилган.

Қўлланма мактабгача таълим муассасалари тарбиячилари, шу йўналишда таълим олаётган касб-ҳунар коллежи ўқувчилари ҳамда олий таълим муассасалари талабаларига мўлжалланган.

Машғулоти ишланмаларини тайёрлашда Г.Амированинг материалларидан фойдаланилди.

Тақризчилар:

Т.Н.Қори Ниёзий номидаги Ўзбекистон Педагогика фанлари илмий тадқиқот институти лаборатория мудири, педагогика фанлари доктори, профессор **Р.Ф.Сафарова;**

Низомий номидаги ТДПУ “Тасвирий санъат ва уни ўқитиш методикаси” кафедраси доценти, педагогика фанлари номзоди **Н.Толипов;**

Тошкент шаҳар, Олмазор туманидаги “Камол авлод” номи 269-мактабгача таълим муассасаси тарбиячиси **Ф.Н.Насирханова.**

ISBN 978-9943-982-05-5

Қўлланма Т.Н. Қори Ниёзий номидаги Ўзбекистон Педагогика фанлари илмий тадқиқот институти илмий кенгашининг 2015 йил 26 майдаги 5-сонли қарори билан нашрга тавсия этилган.

*Ҳайкалтарошлик ўзида тасвирий санъатнинг
барча турларини мужассам этади.
Шунинг учун ҳайкалтарош асарни яратиш учун
меъмор, ёруғ ва сояларни тартибга солиш учун
рангтасвирчи, деталларни зарб этиш учун заргар
бўлмоғи лозим.*

Эмиль Антуан Бурдель

*Қўллар бўюмнинг шаклини кўзга нисбатан бошқачароқ
ва тўлиқроқ англайди. Чунки биз қўларимизни
бўюмнинг кўздан йироқ ва яширин
сиртларига қўйишимиз мумкин.*

М.Н. Сеченов

КИРИШ

Ҳайкалтарошлик тасвирий санъатнинг энг қадимий турларидан биридир. Бундан кўп минг йиллар аввал яратилган турли шакл ва кўринишдаги ҳайкалтарошлик намуналари тарихий реал воқеликлар, машҳур кишиларнинг ҳаётдан, инсоният тарихи билан боғлиқ бўлган афсона ва ривоятлардан ҳикоя қилади. Милоддан аввалги 1400 йилларнинг бошларида Мисрда яратилган Нефертити ҳайкали (1-расм) ҳали ҳануз гўзаллик рамзи сифатида эътироф этиб келинади.

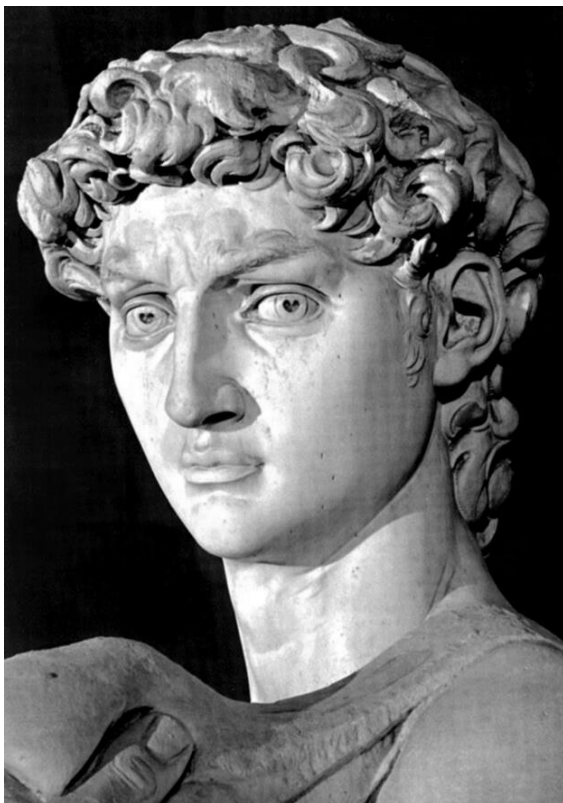
Ҳайкалтарошлик Ўзбекистон тасвирий санъати тарихида ҳам унинг энг қадимий ва бой тури ҳисобланади. Қадимий масканлар – Фаёзтепа, Далварзинтепа, Кампиртепа, Айритом, Афросиёб ҳаробаларидан ҳайкалтарошликнинг турли намуналари топилганлиги бу санъат тури жуда қадимийлигидан дарак беради.

1-расм. Нефертити ҳайкали.

Инсоният тарихи, унинг оламини англашга, ундаги воқеликларни тарихга муҳрлашга интилиши ҳайкалтарошликни тасвирий санъатнинг муҳим тури, ижодий фаолият соҳаси сифатида шаклланиши ва ривожланишида намоён бўлди. Шу маънода болаларга ҳайкалтарошлик намуналари мисолида жаҳон санъати тарихидан сабоқ бериш уларни маънавий-интеллектуал, бадий-эстетик дунёқарашини шаклланишида муҳим ўрин тутди. Зеро, айнан ҳайкалтарошлик намуналарида тарихий воқеликлар, таниқли тарихий шахсларнинг образлари инсоният тарихида мангу муҳрланган. Машҳур ҳайкалтарош Пьер Жан Давид д'Анже таъбири билан айтганда, ҳайкалтарошлик инсонга мангулик бахш этади. Агар

ҳайкалтарошнинг исканаси бўлмаганида келажак авлод қанчалар одамларни унутиб юборган бўлар эди. Ҳайкалтарошнинг бадиий тафаккури, гениаллиги, ҳаттоки борлиқдаги материяни ўзгартиришга қодир. Кечагина ерда ётган ва оёқларимиз билан топтаётган тош эртанги кунда ҳайкалтарошнинг ижодий меҳнати туйғайли тарихга дахлдор бўлган санъат асарига айланиб одамларнинг эҳтиромига сазовор бўлади.

2-расм. Давид ҳайкали.

Инсоният тарихи ва унинг бугунги кунини ҳайкалтарошлик намуналарисиз тасаввур этиш қийин.

Юртимизнинг йирик шаҳарларининг марказий жойларида, ҳиёбонларида буюк шахсларнинг сиймолари акс эттирилган ҳайкаллар орқали биз Абу Райҳон Беруний, Аҳмад Фарғоний, Абу Али ибн Сино, Жалолиддин Мангуберди, Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Алишер Навоий, Заҳириддин Муҳаммад Бобур каби аждодларимиз билан таниш бўламиз. Шунингдек, яқин ўтмишдаги аждодларимиз – Абдулҳамид Чўлпон, Ғафур Ғулум, Ойбек, Абдуллар Қаҳҳор, Зулфия, Ҳамид Олимжон, Абдулла Қодирийларнинг бадиий образларини тасаввур этиш имкониятига эга бўламиз.

Мактабгача таълим муассасаларида олиб бориладиган ҳайкалтарошлик машғулотлари бола шахсини шаклланиши, онгли фаолият юритиш малакаларини ҳосил қилишда муҳим аҳамият касб этади. Чунки ҳайкалтарошлик машғулотларида энг фаол ишлатиладиган аъзоларимиз – кўл (бажарувчи) ва кўзимиз (кузатувчи, жараённи назорат қилувчи) ҳисобланади. Айнан бармоқ учларидаги сезги органлари бош миянинг нутқни шаклланишига таъсир этувчи марказ билан боғлиқ бўлганлиги учун ҳайкалтарошлик машғулотлари болаларда бадиий-эстетик мазмундаги билим ва амалий малакаларни шакллантириш билан бирга уларда нутқни яхши ривожланиши, фикрлаш, нафис дифференциал ҳаракатларни координация қилиш имкониятларини оширади. Қолаверса, болалар лой ёки пластилин каби пластик материаллардан шакл ясар экан, ҳосил бўлаётган ҳажмдор буюм пластикасидан эстетик завқ олади. Натижада боланинг бадиий қобилияти, интеллекти барқарор тарзда шаклланиб, ривожланиб боради. Таниқли педагог В.А.Сухомлинский

хайкалтарошлик машғулотларини боладаги иқтидорни рўёбга чиқаришдаги аҳамиятига алоҳида эътибор қаратган ҳолда болаларнинг ижодий қобилиятлари ва иқтидорлари уларнинг бармоқлари учида эканлигини таъкидлаб ўтган.

Таълим тарихидан аёнки, тасвирий фаолият, хусусан хайкалтарошлик машғулотлари болаларда бадий-эстетик дидни шакллантиради. Бу сифат уларнинг истиқболдаги ўқиш ва меҳнат фаолиятида муҳим аҳамият касб этади. Хайкалтарошлик машғулотлари болаларда кўрган, идрок қилган воқеа ва ҳодисаларни, кузатилган ва таҳлил этилган буюмларни ҳар томонлама тасаввур этиш имкониятини тақдим этади. Натижада, бола катта ёшида у қандай касб эгаси бўлишидан қатъи назар сифатлироқ, самаралироқ фаолият кўрсатади. Шунинг учун ҳам мактабгача таълим муассасаларида хайкалтарошлик машғулотларига алоҳида эътибор қаратиш нафақат болаларда бадий-эстетик йўналишдаги қобилиятларни ривожлантириш, балки уларни мактаб таълимига тайёрлашнинг самарали воситаси сифатида ҳам эътиборлидир.

МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ОЛИБ БОРИЛАДИГАН ҲАЙКАЛТАРОШЛИК МАШҒУЛОТЛАРИНИНГ МАҚСАДИ ВА ВАЗИФАЛАРИ

Мактабгача ёшдаги болаларда оламни англаш, ўрганишга қизиқишни ҳамда уларнинг ижодий қобилиятларини шакллантиришнинг энг қулай ва самарали турларидан бири, шубҳасиз, хайкалтарошлик

машғулотларидир. Бу турдаги машғулотларда болаларда ижодкорлик кўникмаларини таркиб топтириш билан бир қаторда мактаб таълимида муҳим аҳамият касб этувчи қўлларнинг майда моторикасини ривожлантириш жараёни кечади. Шунинг учун ҳам ҳайкалтарошлик машғулотларида муайян дидактик вазифалар қўйилади. Унга кўра, ҳайкалтарошлик машғулотларининг **мақсади**, биринчи навбатда, болаларда ижодкорликни шакллантириш, уларда ҳайкалтарошлик соҳасига оид техник ва ижодий малакаларни таркиб топтириш орқали тасвирий санъатга, умуман гўзаллик намуналарини яратишга қизиқиш, рағбатни тарбиялашдан иборат.

Мактабгача ёшдаги болалар билан олиб бориладиган ҳайкалтарошлик машғулотларида қуйидаги ўқув-тарбиявий **вазифалар** ҳал этилиши назарда тутилади.

1. Болаларни борликдаги буюмларни ҳажми ва бошқа параметрларини кўриш ва ҳис қилиш(қўл бармоқлари орқали)га ўргатиш.

2. Болаларда ҳайкалча яшашнинг турли ифодавий воситаларидан фойдаланишга оид техник ва ижодий малакаларни шакллантириш.

3. Ҳайкалтарошлик асбоб-анжомларидан ўринли фойдаланиш малакаларини таркиб топтириш.

4. Берилган мавзуга мос тасвир (ҳайкал) яшаш малакаларини шакллантириш.

5. Атроф-муҳитдаги воқеа ва ҳодисларни кузатиш, идрок этиш орқали ҳосил бўлган таассурот ва тасаввурлар асосида мустақил композиция яратишнинг дастлабки малакаларини тарбиялаш.

6. Бажарган ишларини мазмунини шарҳлай олишга ўргатиш.

7. Жамоа бўлиб ишлаш кўникмаларини тарбиялаш воситасида болаларда коммуникативлик компетенцияларининг дастлабки элементларини таркиб топтириш.

8. Тасвирий фаолият жараёнида болаларни тартибли ишлаш ва гигиеник қоидаларга риоя қилишга ўргатиш.

Юқорида санаб ўтилган мақсад ва вазифалар бир асосий мақсадга - тасвирий фаолият воситасида болаларни мактаб таълимига тайёрлашга йўналтирилади. Шунинг учун тарбиячилар бу таълимий ва тарбиявий жараёнга комплекс тарзда ёндашишлари талаб этилади. Зеро, тасвирий фаолият машғулотларида фаолиятнинг бошқа турлари билан узвий алоқадорликда жараёнга интегратив ёндашиш фаолиятнинг сифатли ва самарали кечишини таъминлайди.

ҲАЙКАЛТАРОШЛИК - ТАСВИРИЙ ФАОЛИЯТ ТУРИ СИФАТИДА

Мактабгача таълим муассасаларида олиб бориладиган тасвирий фаолият машғулотлари тизимида ҳайкалтарошлик машғулотларига кенг ўрин ажратилган. Чунки ҳайкалтарошлик машғулотлари мактабгача ёшдаги болаларда мактаб таълими учун керакли тасаввур, амалий малакаларни таркиб топтириш учун қулай фаолият тури ҳисобланади. Таниқли ҳайкалтарош И.Я.Гинцбург ҳайкалтарошликнинг таълимий аҳамиятини таърифлар

экан, математика фанини ўрганиш учун арифметика қандай рол ўйнаса, ҳайкалтарошлик тасвирий санъатни ўрганишда шундай аҳамият касб этишини таъкидлаб ўтган. Чунки тасвирий фаолиятнинг бошқа турларида буюмларнинг айрим деталлари, элементлари (масалан, перспектива қонуниятига кўра буюмларнинг кўриниши, умуман борлиқнинг визуал образи) ўзгариб кетади. Натижада тасвирий санъат асарини тўлақонли идрок этиш ва муайян қонуниятлар асосида тасвирлаш учун тасвирдаги иллюзияларни англаш талаб этилади. Ҳайкалтарошликда уларни яққол кўриш, тасвирлаш имконияти мавжудлиги боис болаларни нисбатларни тўғри талқин қилиш, асосийни иккинчи даражалидан ажратишга ўргатиш жараёни осон кечади. Шунинг учун ҳам мактабгача таълим муассасаларидаги ҳайкалтарошлик машғулотларига болаларда буюмлар ҳақидаги дастлабки тасаввурларни ҳосил қилиш, уларни “ўқиш алифбоси” сифатида қараш лозим.

Ҳайкалтарошлиқнинг бош мавзуси, шубҳасиз, инсон образидир. Бироқ инсон образини тўлақонли очиб бериш учун ҳайкалтарошлар борлиқдаги бошқа буюм ва деталларни ҳам тасвирлайдилар.

Тасвирий санъатнинг рангтасвир ва графика турларида рассомлар ифодавийлик воситаси сифатида нур ва соя муносабатини ифодалаш, ҳажмдорлик ҳақида иллюзионистик тасвир ҳосил қилиш орқали асар яратадилар. Ҳайкалтарош асарлари ҳам шу қонуният асосида яратилса-да, нур ва соя муносабатлари реал тарзда кўринади. Чунки айнан ўйиқ ёки бўртиқ қисмлар ҳисобига ёруғ-соя ифодаси ҳайкалнинг шаклини, ҳажмдорлигини билдиради. Бу хулоса мактабгача ёшдаги болаларга ҳайкалтарошлик

асосларини ўргатиш уларнинг тасвирий фаолиятларида етакчи ўринни эгаллаши лозимлигини англатади.

ҲАЙКАЛТАРОШЛИК МАШҒУЛОТЛАРИДА ҚЎЛЛАНИЛАДИГАН ЖИҲОЗЛАР ВА МАТЕРИАЛЛАР

Мактабгача таълим муассасаларида олиб бориладиган ҳайкалтарошлик машғулотларида асосий материал сифатида пластилин ва лойдан фойдаланилади. Улардан фойдаланиш техникаси ва технологияси ҳар хил бўлса-да, тасвир (ҳайкалча) ҳосил қилиш имкониятларига кўра улар бир хил техник кўрсаткичлар ва имкониятларга эга. Тарбиячи бажариладиган ишнинг мазмунига кўра лой ёки пластилинда ишлашни таклиф этади. Агар майда декоратив ҳайкалча ясаладиган бўлса пластилиннинг турли рангларида фойдаланган ҳолда ишлаш тавсия этилади. Чунки ундаги аниқ ранглاردан фойдаланиб ифодали-таъсирчан ҳайкалча ясаш мумкин бўлади.

Гигиеник жиҳатдан ҳар иккала материал ҳам муайян тартибларга риоя қилишни талаб этади. Шунинг учун топшириқни бажариш учун материал танлашда, асосан, ясаладиган ҳайкалчанинг ҳажми, мавзуси, кўлами (бир фигурали, икки фигурали ҳайкалча композицияси, каттароқ ҳажмдаги ҳайкалча ва бошқа параметрлар) эътиборга олинади.

Мактабга тайёрлов гуруҳи болалари билан ўтказиладиган ҳайкалтарошлик машғулотларида лой билан ишлаш тавсия этилади. Чунки, биринчидан, каттароқ ҳажмдаги ҳайкалчаларни ишлашда бир хил масса (ранг)даги пластилин билан таъминлаш

имконияти чекланган бўлади. Иккинчидан, пластилиннинг турли рангда бўлиши болаларнинг диққатини майда деталларни тасвирлашга йўналтириб, асосий мақсад – шакл ва ҳажмни ҳис қилиш ва тасвирлашдан чалғитади. Қолаверса, республикамызда иссиқ кунлар кўп бўлганлиги боис бундай об-ҳаво шароитида иссиқ ҳарорат таъсирида пластилинни юмшаб кетиши ва ёпишқоқ бўлиб қолиши ишлашда ноқулайлик туғдиради. Шунингдек, бундай шароитда ясалган ҳайкалчаларнинг шакли бузилиб кетади. Лойдан эса узоқ муддат фойдаланиш мумкин. Қолаверса, лойдан ясалган ҳайкалча қуриган ҳолатда ҳам шаклини ўзгартирмайди. Шу боис лойдан ясалган ҳайкалча қуригач унга ранг билан безак бериш ҳам мумкин бўлади. Шунингдек, лой билан ишлаш машғулотлари иқтисодий томондан қийинчилик туғдирмайди. Имконият ва мутахассис бор жойда лойдан ясалган ҳайкалчаларни муфел печларида пишириш ва унга декоратив безак бериш тартиблари ҳақида тасаввур ҳосил қилиш болаларда бадиий ҳунармандчилик соҳаларига қизиқишни орттиради, халқ усталарининг ижодий меҳнатлари ҳақида, умуман шу соҳа тўғрисидаги дастлабки тасаввурлар таркиб топади, ҳунармандларнинг ишларини бадиий-эстетик идрок этиш малакалари шакллантирилади.

Ўрни келганда лой танлаш ва ундан фойдаланишга тайёрлаш масалаларидаги тавсияларни келтириш мақсадга мувофиқдир. Одатда, лой тайёрлаш учун ерни оммавий тарзда йиллар давомида экин экиладиган ва кимёвий ўғитлар билан озиклантириладиган, чорвачилик ва паррандачилик фермалари яқинидаги жойлардан олиш тавсия

этилмайди. Мамлакатимизнинг айрим вилоятларида, айниқса, тоғли ва адирли ҳудудларда таркибига кўра экологик тоза ва ишлаш учун ҳар томонлама қулай, турли шакллар ясаш учун ўзининг эластиклиги билан ажралиб турадиган манбалар мавжуд. Шунингдек, лой тайёрлаш учун дарё ва сойга яқин, сув ювиб турадиган жойлардан масса олиш мумкин. Бироқ бундай жойлардаги ернинг таркибида қум миқдори кўп бўлганлиги учун шакл ҳосил қилишда массанинг пластик ишлов бериш учун қулайлик хусусиятлари пастлиги билан боғлиқ бўлган қийинчиликлар кузатилади. Бундай массадан ясалган шакл қуриганидан кейин уқаланиб кетиш эҳтимоли юқори бўлади.

Массани қўллашга яроқлилигини жуда оддий усул билан аниқлаш мумкин: тупроқдан лой тайёрлаб, ундан ҳалқача ҳосил қилинади. Агар ҳалқачанинг ташқи томонида ёриқчалар ҳосил бўлмаса, масса ҳайкалтарошлик машғулотида фойдаланиш учун яроқли ҳисобланади. Яроқли тупроқ манбалари мавжуд бўлмаган ҳудудларда агар тупроқ ҳар хил бегона жинслардан холи бўлса пластмасса челак ёки шунга ўхшаш идишга имкон қадар майдаланиб, устидан сув қуйиб бир неча кунга ивитиб қўйилади. Сувни шундай миқдорда қуйиш керакки, тупроқнинг юқори қисми қуруқлигича қолиши керак. Агар сув кўпроқ қуйилса лой суяқ бўлиб, уни қаттиқроқ масса ҳолига келтириш учун вақт сарфланади. Акс ҳолда ундан шакл ҳосил қилиш қийинлашади. Бегона жисмлар борлиги эҳтимоли мавжуд бўлса, тупроқни майдалаб, элакдан ўтказиб олиш лозим. Чунки тупроқ таркибида кесувчи (шиша синиқлари, тунука бўлакчалари, темир

парчалари, бир қирраси ўткир тошчалар ва бошқа тўғли жинслар) бегона жинслар бўлиши мумкин. Тупроқни бегона жинслардан тозалаб бўлгач, уни ҳам биринчи вариантдек ивитиб қўйилади. Бу вазиятда болалар томонидан олдинги йилларда ишланган ҳамда кераксиз бўлган ҳайкалчаларни ҳам майдалаб қўшиб юбориш мумкин. 2-3 кун ивиган қоришмани қўлга резина қўлқоп кийган ҳолда ёки махсус тайёрланган таёқ билан бир хил масса ҳосил бўлгунча яхшилаб аралаштирилади. Лойга ишлов беришда унинг тайёр ҳолга келганлигини аниқлаш учун унинг бир бўлаги қўлнинг кафтида айлантирилади. Агар лой кафтимизга ёпишмаса, у ишлатиш учун тайёр бўлган ҳисобланади.

Лойнинг пластиклик хусусиятини ошириш учун унинг таркибига мой, вазелин каби қўшимчалар қўшиш мумкин. Ҳосил бўлган массани герметик ёпиладиган идишда ёки салафан пленка билан ўралган тарзда сақлаш мумкин. Бундай захира йил давомида ўтказиладиган ҳайкалтарошлик машғулотлари учун етарли бўлади. Фақат ишлатиш олдидан унинг сифати назорат қилинади. Лозим бўлган тақдирда унга бироз сув сепиб, ишлов берилади. Тайёрланган лойни сирланмаган темир ёки бошқа метал идишларда сақлаш тавсия этилмайди. Чунки лой таркибидаги намлик ҳисобига идиш занглайди ҳамда унинг металл идиш билан контактда бўлган қисми бузилади.

Мактабгача таълим муассасаларида олиб бориладиган ҳайкалтарошлик машғулотларида, таъкидлаб ўтганимиздек, асосан, лой ва пластилиндан фойдаланилса-да, болаларга тасвирий санъатнинг бу турида ишлатиладиган бошқа турдаги материаллар

ҳақида ҳам дастлабки маълумотларни бериш мақсадга мувофиқ.

Ҳайкалтарошлик намуналари дастлаб тошлардан йўниб ишланган. Бу техника ривожланиб, мрамор, гранит, ёғоч каби материаллардан ҳайкаллар яшаш амалиёти йўлга қўйилган бўлса, тараққиётнинг маълум босқичларида металл эритиш технологиялари ихтиро қилиниши муносабати билан бронза, мис, ҳаттоки олтин ва кумушдан ҳайкаллар ясала бошланган. Шунингдек, ҳайкалтарошлик материали сифатида гипс, шамот каби материаллар ҳам қўлланилади. Бу турдаги намуналар ҳақида маълумот беришда ҳар бирига иллюстратив материал илова қилинган ҳолда тушунтириш мақсадга мувофиқ.

Ҳайкалтарошлик машғулотларини самарали кечишида машғулот ўтказиладиган жойни тўғри ташкил этиш ҳам муҳим аҳамият касб этади. Шароит мавжуд бўлган жойларда ҳар бир болани айланадиган станокча билан таъминлаш болаларнинг ишлашларида бир қатор қулайликлар яратади. Хусусан, бола ўтирган ҳолатини ўзгартирмасдан станокни айлантириб ҳайкалчани турли томонларини ишлаши мумкин бўлади. Одатда, мактабгача таълим муассасаларида бундай станоклардан фойдаланилмайди. Шундай бўлса-да, болаларга профессионал ҳайкалтарошликда ишлатиладиган ҳайкалтарошлик станоклари ҳақида маълумот бериб ўтиш фойдадан ҳоли эмас. Чунки айрим болалар ота-оналарининг ёрдамида уйда шунга ўхшаш станок тайёрлаши ва мустақил ижодий иш билан шуғулланиши мумкин. Ҳайкалтарошлик станокчалари 3-расмда кўрсатилгандек шаклда ясалади (расмда кўрсатилган станок катта

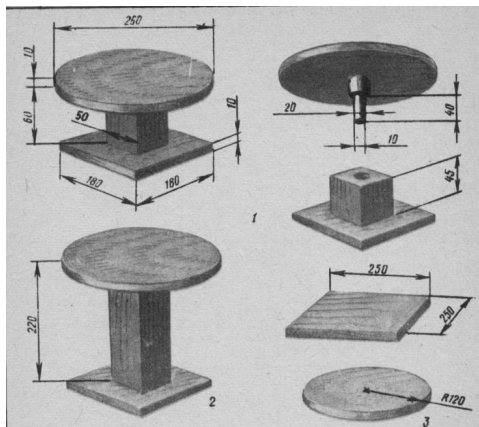
ёшдагиларга мўлжалланган. Шу боис ўлчамлар болаларнинг ёшига, бўй-бастига мосланади). Бундай имконият йўқ вазиятларда болаларга қалин картон, ДВП ёки ДСП, пластмасса ёки тахта парчасидан таглик сифатида фойдаланиш тавсия этилади. Тагликнинг ўлчами ясалаётган ҳайкалчанинг ҳажмига кўра белгиланади, яъни тагликнинг ҳажми ясалаётган ҳайкалчанинг ўлчамига нисбатан томонларидан 10-12 сантиметр каттароқ бўлиши лозим.

Ҳайкалтарошлик машғулотларида лой (пластилин)нинг бутун бўлагидан кераксиз қисмларини кесиб, йўниб олиб ташлаш учун стеклардан фойдаланилади (5-расм). Стеklar металлдан (уларни, асосан, профессионал ҳайкалтарошлар ишлатадилар), пластмасса ва ёғочдан ясалади. Мактабгача таълим муассасаларида пластмасса ва ёғоч стеклардан фойдаланиш тавсия этилади. Махсус тайёрланган стеклар бўлмаса оддий чўпдан ҳам фойдаланиш мумкин.

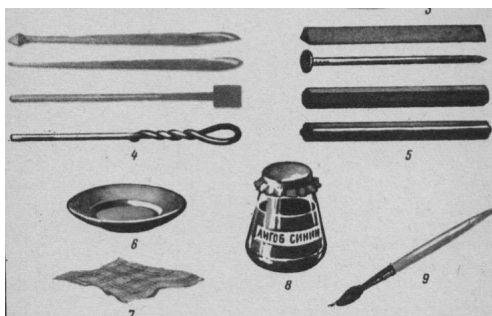
Ёғоч стекларни ота-оналар тайёрлаб беришлари мумкин. Бунинг учун узунлиги 15 - 20, эни 2 - 2,5, қалинлиги тахминан 1 см ўлчамдаги тахта бўлагининг бир томонини пичоқ тиғига ўхшатиб йўнилади. Унинг уч қисмини бироз ингичкалаштириб, ўткирлаштириб чиқилади. Бундай стекдан болалар бемалол фойдаланишлари мумкин.

Ҳайкалтарошлик машғулотларини ташкил этишда болалар фойдаланадиган иш қуроллари - стеклар бажарилаётган ишни сифатли чиқишига бевосита таъсир ўтказилади. Стек ўрнида ўткир буюмлардан (пичоқ, бигиз ва б.) фойдаланишга йўл қўйилмаслиги керак.

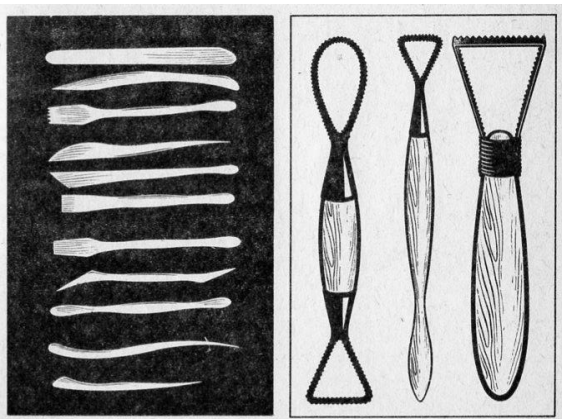

3-расм. Ҳайкалтарошлик станог.

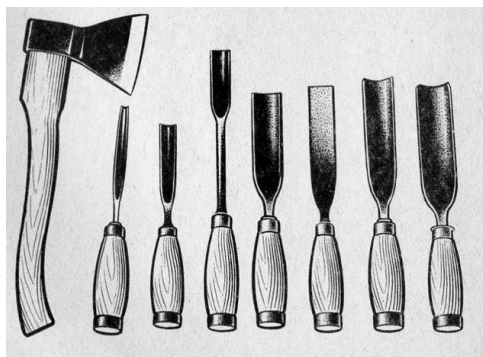
4-расм. Ҳайкалтарошликда ишлатиладиган иш қуроллари.

Ҳайкалтарошлик машғулоти ўтказиладиган жойларда, албатта, машғулотдан сўнг қўлни илиқ сувда совунлаб ювиш имонияти бўлиши лозим.

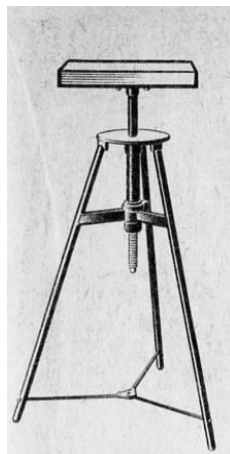
5-расм. Ҳайкалтарошлар томонидан юмшоқ материалларни йўниб ҳайкал ясашда ишлатиладиган асбоблар.

Мактабгача таълим муассасаларида олиб бориладиган ҳайкалтарошлик машғулотларида фақат юмшоқ материаллар (лой ва пластилин)дан фойдаланилади. Маълум малака ва шароити мавжуд айрим тарбиячилар папье-маше технологиясида ҳайкалчалар, буюмлар ва кўғирчоқлар яшашлари мумкин. Шунинг учун ҳам болалар ҳайкалтарошликда қўлланиладиган асбоблар ҳақида маълумотга эга бўлсалар фойдадан ҳоли эмас. 5-расмда ҳайкалтарошлар юмшоқ материаллар билан ишлаганда, 6-расмда эса қаттиқ материаллар – ёғоч, мрамор, тошни йўниб ҳайкал ясашда ишлатиладиган асбоблар тасвирланган.

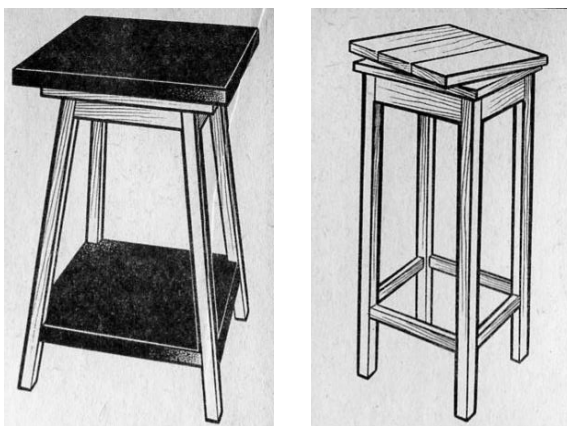
6-расм. Қаттиқ материалдан ҳайкал ясаида ишлатиладиган асбоблар.

Таъкидлаб ўтганимиздек, мактабгача таълим муассасаларида олиб бориладиган ҳайкалтарошлик машғулотларида ҳакалтарошлик станогидан фойдаланилмайди. Чунки, биринчидан, гуруҳдаги болаларнинг сонига кўра уларни станоклар билан таъминлаш имконияти чекланган. Фақатгина ихтисослашган йўналишли мактабгача таълим муассасаларида улардан фойдаланиш мумкин. Шунинг учун болалар билан ўтказиладиган ҳайкалтарошлик машғулотларида ҳайкалтарошлик станогини ўрнига таглик сифатида картон, фанера, тахта бўлакчаларидан фойдаланилади. Бироқ тарбиячи бажарилаётган ишни тушунтириши, уни болаларга ҳар томонлама тушунарли тарзда кўрсатиб бериши учун ҳайкалтарошлик станогидан фойдаланиши мумкин.

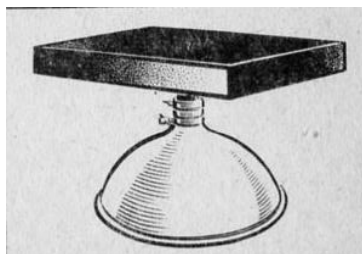

7-расм. Ҳайкалтарошнинг метал станогини.

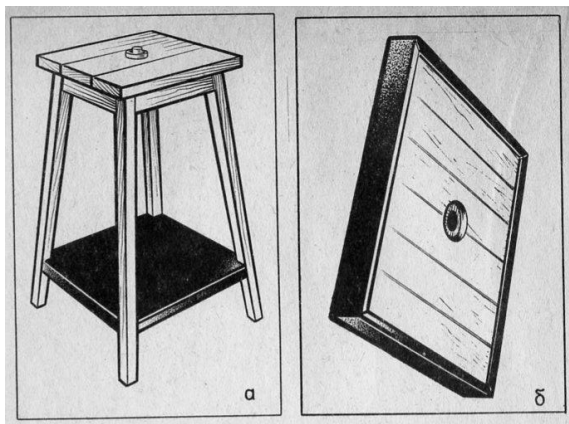
Ҳайкалтарошликда ишлатиладиган станоклар ҳам ҳар хил бўлади. Жумладан, заводда махсус тайёрланган станоклар (7-расм), дурадгорлар томонидан тайёрланган станоклар (8,10-расмлар). Шунингдек, болаларнинг ҳайкалтарошлик ҳақидаги, ҳайкалтарошнинг ижодий меҳнати жараёни ҳақида тасаввурларини шакллантириш учун уларни ҳайкалтарошлик станоклари билан иллюстратив тарзда таништириб ўтиш мумкин.

8-расм. Ёғочдан ясалган ҳайкалтарошлик станоклари.

9-расм. Стол устига қўйиб ишлатиладиган ҳайкалтарошлик станокчаси.

10-расм. Ёғочдан ясалган станок ва унинг айланадиган устки қисми.

МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ОЛИБ БОРИЛАДИГАН ҲАЙКАЛТАРОШЛИК МАШҒУЛОТЛАРИНИНГ ТУРЛАРИ ВА МАЗМУНИ

Мактабгача таълим муассасаларида олиб бориладиган “Тасвирий фаолият” йўналишининг ҳайкалтарошлик машғулотларининг, асосан, уч туридан фойдаланиш тавсия этилади.

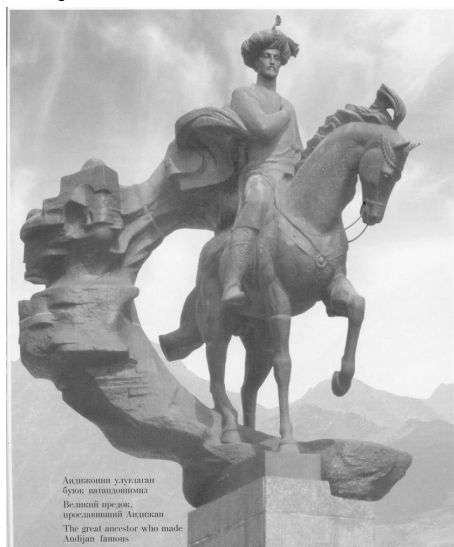
Биринчи турда буюмлар билан боғлиқ мавзуларда ўтказиладиган машғулотларда болалар, асосан, буюмлар (пиёла, чойнак, ликопча, ўйинчоқ машина ва ҳ.к.), мева ва сабзавотлар (олма, нок, сабзи ва ҳ.к.), шунингдек, одам ва ҳайвонлар тасвирини яшашни ўрганадилар. Мазкур машғулотларнинг дидактик мақсад ва вазифаларини бажариш юзасидан қулайлиги шундаки, биринчидан, агар бола тасвирий фаолиятнинг бошқа турида муаян қийинчиликларга дуч келса, ҳайкалтарошлик машғулотларида уларни баргараф

этиш имконияти мавжуд. Масалан, ҳажмни, нисбатни ҳис этиш билан боғлиқ қийинчиликлар.

Иккинчидан, ҳақалтарошлик машғулотларидаги таълимий жараён фаолиятга умумлашган ҳолда ёндашишини талаб этади. Масалан, бола одам тасвири(ҳайкалчасини)ни ишлашда ундаги майда деталларга (кўзи, қоши, бармоқлари, кийимининг шакли, ундаги бурамалари, ранги ва бошқа жиҳатлар) аҳамият бериши талаб этилмайди. Бу болаларни объектларни умумий тарзда, яхлит идрок этишга ўргатади.

Учинчидан, болаларни тасвирий фаолиятида кўп учрайдиган ҳолатлардан бири – уларни хато қилиб қўйишдан чўчиши боис бу жараёнда уларнинг ижодий фаоллик кўрсатмасликлари билан тавсифланади. Бола ранг билан ишлаётганда нотўғри қўйилган ранг ишнинг муваффақиятли яқунланишда муайян қийинчилик, муаммоларни келтириб чиқаради. Шунинг учун ҳам тасвирий фаолиятда болаларда эҳтиёткорлик ҳолатлари кузатилади. Бир неча уриниш кўнгилдагидек чиқмаган тақдирда болада иштиёқ, фаоллик пасайиб боради. Шунингдек, қаламда кетмакет берилган чизиқлар режадагидек чиқмаса қайта-қайта ўчирилиши натижасида қоғознинг сифати бузила боради. Ҳайкалтарошлик машғулотларида бу хатоларни муаммосиз ҳал этиш имкониятлари мавжуд. Ясалган ҳайкалча ўхшамай қолса уни бузиб ташлаб йўл қўйилган камчиликни бартараф этган ҳолда қайтадан яшаш мумкин. Пластинининг массаси ўзгармайди, сифати қўл билан ишлов бериш натижасида яхшиланиб, ишлаш учун қулай бўла боради.

Мактабгача таълим муассасаларида болаларни ҳайкалтарошлик билан таништириш жараёнида, аввало, унинг умумий хусусиятлари ҳақида элементар тушунчалар бериб ўтиш мақсадга мувофиқ. Ҳайкалтарошликнинг турлари ҳақидаги маълумотлар дастлабки сабоқлар сирасига киради. Демак, бу борада болаларнинг реал ва декоратив ҳайкалтарошлик турлари ҳақида дастлабки тасаввурларга эга бўлиши уларнинг тасвирий-ижодий фаолиятини аниқ йўналишга эга бўлишини таъминлайди.

*11-расм. Андижон шаҳрида ўрнатилган Заҳриддан Муҳаммад Бобур ҳайкали.
Ҳайкалтарош Рашид Миртожиев.*

Реал ҳайкалтарошлик ҳам, ўз навбатида, бир неча турларга бўлинади. Жумладан, монументал ҳайкалтарошлик (11,12-расмлар), дастгоҳ ҳайкалтарошлиги, рельефли ҳайкалтарошлик (13-расм). Реал ҳайкалтарошликнинг монументал тури

намуналари, одатда, улуғворлик рамзи сифатида махсус таглик - потстаментга ўрнатилади. Тошкент ҳамда Шаҳрисабздаги Амир Темур, Самарқанддаги Мирзо Улуғбек, Андижондаги Захириддин Муҳаммад Бобур (11-расм), Навоий шаҳридаги Алишер Навоийга ўрнатилган ҳайкалларда шундай усул қўлланилган. Айниқса, Термиздаги Алпомиш ҳайкали монументалликнинг яққол намунасидир. Чунки бу ҳайкал атрофдаги иншоотларга нисбатан ердан баланд тагликка ўрнатилган. Айрим ҳолатларда маҳаллий ландшафтнинг рельефлик даражаси имкониятларидан монументалликни намоеън этиш учун унумли фойдаланган ҳолатларни кўриш мумкин. Тошкент шаҳридаги Ўзбекистон Миллий боғида ўрнатилган Алишер Навоий ҳайкалини шундай имкониятдан фойдаланилган тажриба сифатида мисол тариқасида келтириш мумкин.

Ҳайкалтарошликнинг юқоридаги турлари ҳақидаги маълумотларни иллюстратив материаллар, майда пластика намуналарини эса натурада намойиш этиш воситасида баён этилса, болаларнинг тасвирий санъатнинг мазкур тури ҳақидаги тасаввурлари реал тарзда, тасвирий талқинлар, образлар негизида шаклланиб боради. Бу омил, шубҳасиз, уларнинг ижодий фаолиятида ўз самарасини беради.

Мактабгача ёшдаги болаларга реал ҳайкалтарошлик ҳақида маълумот беришда унинг асосий турлари ҳақида иллюстратив материалларни намойиш этиш орқали тушунтириш лозим. Реал ҳайкалтарошликни юмалоқ тури уни айланиб кўриш имконияти мавжуд бўлган намуналарига нисбатан айтилади. Масалан, Тошкент шаҳридаги Амир Темур,

Алишер Навоий, Ойбек (12-расм) каби алломаларга ўрнатилган ҳайкаллар шундай ҳайкаллар сирасига киради.

12-расм. Равшан Миртожиев. Тошкент шаҳрида ўрнатилган Ойбек ҳайкали.

Юмалоқ шаклдаги реал ҳайкалтарошлик катта ёшдаги томошабинларга мўлжаллаб ишланади ва одатда, жамоат бинolari, ҳиёбонларга ўрнатилади. Уларда таниқли давлат арбоблари, маданият ва санъат, илм-фан арбобларининг образлари, тарихий воқеликлар акс эттирилганлиги учун болаларга бироз мураккаблик қилиши мумкин. Бироқ тарбиячилар, оналар болаларга уларнинг тарихи, буюк шахсларнинг ибратли фазилатлари ҳақида таъсирчан шаклда ҳикоя қилиб берсалар, уларни идрок этиш жараёни самарали кечади.

Фақат бир томондан кўриш мумкин бўлган ҳайкалтарошлик намуналари рельефли ҳайкалтарошлик деб аталади (13-расм). Рельефли ҳайкалтарошлик, ўз навбатида, икки турга бўлинади -

чукур рельефли (горельеф) ва нисбатан юзакироқ рельефли (барельеф) ҳайкалтарошлик.

13-расм. Миллий рақс ва хореография олий мактаб биниси пештоқидаги барельеф.

Рельефли ҳайкалтарошлик намуналари болалар учун нотаниш бўлиши мумкин. Чунки улар бевосита ҳайкалтарошликнинг монументал намуналарини кўп бора кўрган бўладилар. Аслида болалар рельефли ҳайкалтарошлик намуналарини кўпроқ кўрган бўлсалар-да, улар ҳақида етарли тушунчага эга бўлмаганликлари боис эътибор қаратмаганлар. Шунинг учун рельефли ҳайкалтарошлик ҳақида тушунча беришда маиший ҳаётимизда, кундалик турмушимизда учрайдиган мисоллар билан тушунтириш мақсадга мувофиқ. Бундай мисоллар сифатида кундалик истеъмол қиладиган печенье, шоколадлар, тангалар, орден ва медалларни кўрсатиш мумкин.

Болаларга ҳайкалтарошлик ҳақидаги маълумотларни тақдим қилишда реал ҳайкалтарошликка оид маълумотлар улар учун бироз қийинлик қилиши мумкин. Бироқ уларни болалар учун таниш бўлган намуналарини намойиш қилиш орқали тушунтирилса, ўзлаштириш жараёни осонроқ кечади. Масалан, шахрисабзлик болаларга Оқсарой олдида ўрнатилган Амир Темур ҳайкали, андижонлик болаларга Заҳириддин муҳаммад Бобурга ўрнатилган ҳайкални, фарғоналик болаларга Аҳмад ал-Фарғоний ҳайкалини, термизлик болаларга эса Алпомиш ҳакалини намойиш этиб, бу ҳайкаллар ҳайкалтарошликнинг монументал, яъни улкан ҳайкал туриги кириши тушунтирилса болалар томонидан бундай асарларни англаш осон бўлади. Монументал ҳайкалтарошлик намуналари ҳиёбонлар, жамоат бинолари ансамблининг бир қисми сифатида оммавий тарзда идрок этиш учун, бирор бир сиёсий воқелик, йирик тарихий шахсларнинг хотирасини абадийлаштириш учун ўрнатилади. Реал ҳайкалтарошликнинг дастгоҳли тури, одатда, юксак бадий-эстетик савияда бажарилган, образ сифатида музей ва галереялар учун яратилади. Дастгоҳ ҳайкалтарошлиги намуналари натуранинг ўлчами билан бир хил бўлади. Айрим ҳолларда улар натурадан бироз кичикроқ ёки каттароқ бўлиши мумкин. Дастгоҳ ҳайкалтарошлигида инсон образининг тўлиқ гавдаси тасвирланган, портрет тарзда (елкадан юқори қисми, “бюст” деб аталади) тасвирланади (14-расм).

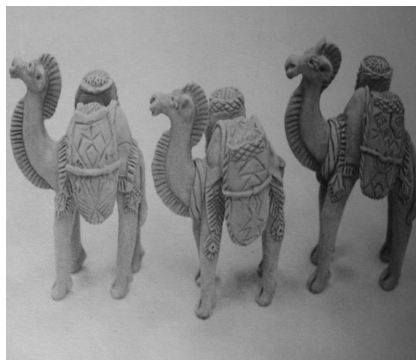

14-расм. Низомий Ганжавий бьюсти.

Декоратив

хайкалтарошлик.

Хайкалтарошликнинг бу тури республикамизда жуда ривожланган ва узоқ тарихга эга. Бунда ясалган буюмларда болаларга хос бир қатор жиҳатлар мавжудлиги учун ҳам мактабгача ёшдаги болаларда катта қизиқиш уйғотади.

15-расм. Декоратив хайкалтарошлик намунаси.

Декоратив хайкалтарошлик профессионал соҳада майда пластика деб ҳам аталади. Майда пластика

намуналари бир қатор кўрсатгичлари бўйича болаларда қизиқиш уйғотади. Жумладан, ясалган буюмларнинг шартлилиги, декоратив характерга эгаллиги, муайян даражада фантазияни намоён қилишга мойиллиги (аждархо, афсонавий қуш қанотли от ва б.), болалар дунёсига мослиги (турли шаклдаги ҳуштакчалар, ҳайвонларнинг декоратив ўйинчоқ шаклидаги намуналари ва б.) болалар билан ўтказиладиган ҳайкалтарошлик машғулотларини қизиқарли тарзда ташкил этиш имконини беради. Бу борада бухоролик машхур кулол Ҳамробиби Раҳимованинг ижоди яхши намуна вазифасини ўтайди (16-расм).

16-расм. Ўзбекистон халқ рассоми Ҳамробиби Раҳимова.

Декоратив ҳайкалтарошлик машғулотлари жараёнида болаларда миллий тарихий ҳунармандчиликка нисбатан ҳурмат-эҳтиромда бўлиш ҳиси шаклланиб бориши билан бир қаторда бевосита

уларда ижтимоий аҳамиятга молик ишда иштирок этишдан ғурурланиш билан боғлиқ тарбиявий жараёнлар содир бўлади. Гуруҳ хонасини безаш учун тайёрланган декоратив ҳайкалчалар бундай самарага эришиш воситаларидан биридир.

Берилган мавзу бўйича ҳайкал ишлаш (мавзули ҳайкалтарошлик) ҳайкалтарошлик машғулотларининг энг мураккаб, айти пайтда энг қизиқарли турларидан бири бўлиб, унда болалар муайян мавзу бўйича композиция ишлашлари назарда тутилади. Бу турдаги машғулотлар ҳайкалтарошликнинг бошқа турларига нисбатан бажарилиши режалаштириладиган ишларнинг ҳажми катталиги билан ҳам ажралиб туради. Айти пайтда ҳайкалтарошлик машғулотларининг бу тури болаларда кўпроқ қизиқиш уйғотади. Чунки унда, биринчидан, болаларга ўз фантазиясини тўлақонли намоён этиш учун кенг имконият берилади.

Иккинчидан, ҳар бир боланинг севимли мавзулари бўлади ва тарбиячи уларга айнан шу мавзуда ишлашга рухсат этиши орқали улардаги ижодий фаолликни оширишга эришади. Бу жараёнда кўпроқ болаларнинг атроф-муҳитни кузатиш натижасида ҳосил бўлган таассуротлар асосида ишлашга устувор тарзда эътибор қаратиш лозим. Шу тариқа болаларда реал борлиқдаги воқеа ва ҳодисаларнинг бадиий образини яратиш, мантиқий-ҳаётий композиция ишлаш, муайян образнинг (ҳайвон, одам ва бошқа кўринишдаги ҳайкалчалар) бўлакларини алоҳида-алоҳида яшаш ва уларни бирлаштиришда маълум қонуниятларга (нисбатлар, ҳолатлар, динамика, пластика ва б.) амал қилиш малакалари шаклланиб боради.

Учинчидан, бу йўналишдаги машғулотларда жамоа бўлиб мазмундор композиция яратиш мумкин бўлади. Бу машғулотларда болалар тасвирий саводхонлик элементларини эгаллаш билан бир қаторда ижтимоий ҳамкорлик, коммуникатив-ижодий мулоқот, ўзаро баҳслашиш, муҳокама қилиш орқали умумий хулосага келиш каби муҳим сифатларни ўзлаштира борадилар. Шунинг учун ҳам муайян мавзу бўйича композиция ишлаш машғулотларини катта гуруҳларда ўтказиш мақсадга мувофиқ. Зеро, мавзуй ҳайкалтарошлик машғулотларида болалар ҳайкалча ясашнинг ҳар хил усулларини ўзлаштирган бўлишлари керак.

Ҳайкалтарошлик машғулотларининг юқорида санаб ўтилган турлари учун умумий бўлган бир жиҳат мавжуд, яъни тавсия этилаётган мавзулар болаларнинг ёшига мос бўлиши, тасвирлаш топшириқ қилиб берилаётган буюмларнинг конструктив тузилиши, шакли аниқ ҳамда қўшимча чалғитувчи деталлардан ҳоли бўлиши лозим. Шунингдек, барча турдаги машғулотларда тасвирий фаолиятнинг бошқа турларида эгаллаган билимлардан, мактабгача таълимнинг бошқа соҳаларида олган тасаввур ва таассуротлардан максимал даражада фойдаланиш ҳайкалтарошлик машғулотларини самарали кечишини таъминлайди. Муҳими, ҳайкалтарошлик машғулотлари болаларни шаклларни, фактурани бармоқ учлари билан ҳис қилиш малакаларини шакллантириш орқали уларда қўлларнинг майда моторикаларини ривожлантириш асносида ёзиш-чиқишга жисмоний-физиологик жиҳатдан тайёрлаб борилади.

Мавзули ҳайкалтарошлик машғулоти учун мавзу танлаш муҳим жараён ҳисобланади. Айниқса, жамоавий тарзда ҳайкалча ишлаш машғулотида бу омилга алоҳида эътибор қаратиш лозим. Зеро, ҳамма учун бирдек қизиқарли бўлган мавзу танлаш қийин. Шу маънода тарбиячи бошқа турдаги фаолиятлар жараёнида, шунингдек, табиатга сайрга чиққан даврда болаларнинг ҳар бирини индивидуаллигидан келиб чиққан ҳолда олдиндан бўлажак машғулоти учун мавзу танлаб боришини ташкил этиш мумкин, яъни мавзу танлашда тарбиячининг маслаҳатлари, тавсияларига кўра кўпроқ болаларнинг ўзидан ташаббус, таклиф чиқишига эришиш, танловни асослашга ўргата бориш, бу турдаги машғулотларни ташкил этишда болалар олинган таассурот асосида ҳайкалча ясаши ҳақида огоҳлантирилиши лозим. Бундай методик ёндашув болаларни борлиқни тўғри идрок этиш, мақсадли кузатиш ва идрок этиш ёки ҳикоя қилиб берилаётган воқелиқни таҳлилий идрок этишга ундайди, уларда мушоҳада юртиш ва қарор қабул қилиш малакалари шаклланиб боради. Шу тариқа улар кўрган нарса ва ҳодисасини хотирада сақлаб қолиш ва уни кейинчалик тасвирий фаолиятда бадиий образ шаклида қайта жонлантиришга ўрганадилар.

Мавзули ҳайкалтарошлик машғулотларининг хусусиятлари болалардан кузатиш жараёнида шаклланиган кенг қамровли таассуротларни талаб этади. Шунинг учун ясалиши режалаштирилаётган ҳайкалчага шакл жиҳатидан ўхшаш буюм ва деталларни мақсадли кузатиш болаларнинг ижодий фаолияти натижалари маъноли ва таъсирчан чиқишига ёрдам беради. Бу омил айниқса, ҳайвонларни

тасвирлаш билан боғлиқ мавзуларда алоҳида аҳамият касб этади. Бу жараёнга параллел тарзда мавзуга мос иллюстратив материаллар намоиш этиб борилса, болаларнинг объект, буюм ёки ҳайвонлар ҳақидаги тасаввурлари кенгроқ бўлади.

Болаларнинг сеvimли мавзулари одамларни тасвирлаш билан боғлиқ. Қиз болалар турли хил кўғирчоқларни, ўғил болалар ҳар хил қаҳрамонлар, спортчиларни тасвирлашни хуш кўрадилар. Шунинг учун тарбиячи тайёргарлик чоғида одамларнинг ҳаракати, гавданинг ҳолатлари, қисмларининг нисбатлари, турли ёшдаги одамларнинг гавда тузилишидаги ўхшашлик ва тафовутлар ҳақида тушунча бериб борса, болаларнинг бу борадаги тасаввурлари кенгроқ бўлиб боради ва улар ўз ҳайкалчаларида муҳим компонент - ҳаракат пластикаси ва динамикасини тасвирлашга оид дастлабки малакаларни эгаллаб борадилар. Бу йўналишда имкони бўлган ҳудудларда болалар билан майда пластика маҳсулотлари - турли декоратив ҳайкалчалар ишлайдиган устанинг ижодхонасига экскурсия ёки кўргазмага боришни ташкил этиш жараёни янада жонли кечишини, натижанинг самаралироқ бўлишини таъминлайди.

Мактабгача таълим муассасаларининг тайёрлов гуруҳларида болаларни турли эртақларнинг мазмуни билан таништиришга оид машғулотлар олиб борилади. Унда ўрганилган эртақ ва бошқа адабий манбаларнинг сюжетлари асосида ҳайкалтарошлик машғулотларини ўтказишни тавсия этиш мумкин. Қолаверса, бу турдаги машғулотларни интегратив тарзда ўйин

элементларидан ўринли фойдаланган ҳолда ташкил этиш мақсадга мувофиқ.

Мактабга тайёрлов гуруҳида ташкил этиладиган ҳайкалтарошлик машғулотларининг мазмунида икки омил алоҳида эътибор қаратишни талаб этади. Биринчидан, албатта таълимий жараён аниқ бир мавзуга қаратилган бўлиши лозим. Иккинчидан, мавзунини кенг қамровли бўлишини таъминлаш учун жамоавий ишлашга устувор тазда қараш мақсадга мувофиқ. Бундай машғулотларнинг мавзуси сифатида кузги натюрморт ишлашни тавсия этиш мумкин. Бу топшириқни бажаришда бир бола олмани, иккинчиси бодрингни, яна бири нокни, бошқаси ликопчани ишласа, ясалган мева ва сабзавотларни бир ликопчага бирлаштириб ўзига хос натюрморт ҳосил қилиш мумкин. Яна бир муҳим жиҳат: ясалаётган мева (қизил олма, яшил олма, сариқ нок) ва сабзавот (яшил бодринг ва ҳ.к.)лар рангли пластилиндан ҳосил қилса охирида бирлаштириладиган натюрмортнинг жозибаси янада ортади.

Кези келганда болаларда бир хил нарсаларни турлича шаклларга эга бўлиши ҳақидаги тасаввурларини шакллантириб бориш ҳам муҳим дидактик аҳамият касб этишини эслатиб ўтиш ўринлидир. Шунинг учун ҳайкалтарошлик машғулотларининг мазмунида шунга оид материаллар ўрганилиши лозим. Масалан, олма юмалоқроқ, чўзинчоқроқ бўлиши, туя билан бўталоқ, қўй билан кўзичоқ, сигир билан бузоқча қайсидир жиҳатлари билан бир-биридан фарқ қилишини, умумий тарзда товуқ деб аталувчи парранда жўжа, макиён, хўроз шаклида турлича кўринишга эга бўлиб, айрим

деталларга кўра бир-бирига ўхшамаслигини ўргата бориш натижасида болаларда синчковлик, кузатувчанлик, у ёки бу шаклнинг характерли хусусиятларини илғаш, таҳлил қилиш, таққослаш асосда шаклланган тасаввурларни ўз фаолиятига татбиқ этиш кўникмалари таркиб топа боради.

Айни пайтда алоҳида таъкидлаш лозимки, ҳайкалча ясаш учун мавзу танлашда куйидаги дидактик талабларга амал қилиш тавсия этилади:

- объект (буюм) болалар учун яхши таниш бўлгани маъқул;

- болаларнинг ёшидан келиб чиққан ҳолда объект танланади. Агар объект жуда содда бўлса болалар учун айтарли қизиқиш уйғотмайди. Аксинча, мураккаб бўлса идрок этиш қийинлиги учун болаларда машғулотга нисбатан иштиёқ пасаяди;

- объект болаларда қизиқиш уйғотиши, машғулотга нисбатан эмоционал-ижодий фаоллик кайфиятини юзага келтириши лозим. Шундагина буюм болалар томонидан яхлит идрок этилади ҳамда аниқ тасаввур ва қизиқиш билан машғулотга киришилади.

Ҳайкалтарошлик машғулотлари мазмунида хотирадан, тасаввурдан ҳайкал ишлаш мавзуларига кенг ўрин бериш керак. Тасаввурдан ҳайкал ишлаш машғулотларида ҳайвонлар мавзуси болаларда кўпроқ қизиқиш уйғотади. Чунки аксарият болалар қайсидир ҳайвон ёки паррандага қизиқади ва уларнинг хатти-ҳаракатларини диққат ва қизиқиш билан кузатади. Бу кузатувлар уларга композиция мавзусини танлашда асос бўлади, иждодий фантазияни ишга солиш учун кенг имкониятлар яратади.

Мактабгача таълим муассасаларида олиб бориладиган ҳайкалтарошлик машғулотларининг мазмунида танланаётган мавзуларнинг композицион мантиқийлигига эътибор қаратиш, бу жараёнда имкон қадар болалар ўзлари фаоллик кўрсатишларига эришиш лозим. Бир қарашда мураккабдек туюлган бундай топшириқ тарбиячининг бир-икки эслатма, тавсияси билан бошқача мазмун касб этиши мумкин. Товуқнинг боши эгик ҳолда, атрофида 3-4 та жўжачалари билан тасвирланиши шунчаки товуқ эмас, балки она товуқ жўжалар билан дон териб еяётгани тасвирланганлигини англатади. Шундай ёндашув билан статик (ҳаракатсиз) товуқ тасвири (ҳайкалчаси)ни ҳам динамик ҳолатда, ҳам мантиқий композицион ечимда тасвирлашга эришилади. Бундай мисолларни одам тасвири, уй ва ёввойи ҳайвонлар тасвирлари билан боғлиқ мавзуларда ҳам келтириш мумкин.

Болаларда ижодий фантазияни ўстиришда эртақ қаҳрамонлари мавзуси катта қизиқиш уйғотади. Чунки эртақларнинг мазмуни болалар дунёсига мослиги билан тавсифланади. Шунинг учун ҳам ҳайкалтарошлик машғулотлари мазмунида эртақ қаҳрамонларини тасвирлашга оид мавзуга кенг ўрин бериш керак. Бу мавзулар, биринчидан, болаларга ўз фантазияларини намоён қилиши учун, иккинчидан жамоавий тарзда кўп фигурали композиция ишлашга қулайлиги билан диққатга сазовордир.

Ҳайкалтарошлик машғулотларида умумий тарзда жамоавий композиция ишлаш билан бирга болаларнинг гендер хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда топшириқ бериш жараёни қизиқарли ва жонли

чиқишини таъминлайди. Ўғил болалар футбол ёки спортнинг бошқа турларидан, қиз болалар эса турли шаклдаги кўғирчоқлардан иборат композиция (она ва бола, раққоса дугоналар ва б.) ёки маиший турмушда қўлланиладиган идиш-товоқлардан иборат сервис ишлашлари мумкин.

Мактабгача таълимнинг Давлат талаблари ҳамда “Болажон” таянч дастурида ҳайкалтарошлик машғулотлари “лой иши” йўналишида **биринчи кичик гуруҳ**дан бошланиши белгилаб қўйилган. Бу гуруҳда болаларнинг ҳайкалтарошлик машғулотларида ясаган ҳайкалча (буюм)ларнинг шакллари болаларнинг қўлларини майда моторикаси етарли даражада ривожланмаганлиги, қўл мускулларининг кучли эмаслиги боис ҳаракат кўлами чекланган бўлганлиги, шунингдек, шаклларни идрок этиш малакалари яхши шаклланмаганлиги боис аниқ бўлмайди. Кичик гуруҳ ёшидаги болалар учун лой (пластилин) билан ишлашда болалар лойни бўлакларга бўлиш, уларни бирлаштириш, махсус таглик (тахтача, картон, пластмасса) устида қулайликни таъминлаш мақсадида айлантириб, пластик материални ясси ҳолатга келтириш каби амалларни бажарадилар. Шунингдек, бевосита тарбиячининг амалий кўрсатмалари бўйича кафтлар орасида ҳаракатлантириб лой (пластилин) бўлагини турли шаклларга келтириш, предмет (мева, сабзавотлар ва б.)ларни яшашнинг техник усулларини ўзлаштириб борадилар.

Кичик гуруҳда лой (пластилин) машғулотларининг мазмуни болаларда ҳайкалтарошликнинг элементар техник усулларини ўзлаштиришларига йўналтирилади. Машғулотлар

мазмунда тасвирланиши (ясалиши) режалаштирилаётган буюмларни яхшироқ ҳис қилиш, шакли, фактурасини билиш учун болаларга бевосита буюмларни қўл билан идрок этиш воситасида буюмларнинг ўлчами, шакли ҳақида тўлиқроқ тасаввурга эга бўлишларини таъминлайдиган топшириқларга кенг ўрин берилади. Бу гуруҳдаги ҳайкалтарошлик машғулотларида тарбиячи, албатта, топшириқ мазмунига монанд дидактик ўйинлардан ўринли фойдаланиши, болаларнинг ишларини таҳлил қилиши ва баҳолаб бориши, болаларга ҳато ва камчиликларни бартараф этиш йўллариини тушунтириб бориши лозим.

Тарбиячи машғулотларни бошламасдан олдин болаларга машғулотни қизиқарлироқ тарзда ўтишини таъминлаш учун дидактик ўйин таклиф этиши мумкин. Бу ўйин болаларда буюмларнинг детал (элемент)ларини, уларнинг умумий шаклдаги ўрни, нисбатлари ҳақида тўлиқроқ тасаввурга эга бўлишларига қаратилади. Масалан, 3-4 қисмдан иборат предметларнинг элементларини ушлаб кўриш орқали болалар предмет ҳақида тасаввурга эга бўладилар. Бироқ ўйин болаларни асосий мавзудан чалғитмаслиги ҳамда узоқ давом этмаслиги лозим. Бу жараёнда тарбиячи кўпроқ болаларнинг мустақил фикрлаши, фаолият кўрсатишига эътибор қаратади.

Иккинчи кичик гуруҳда болаларни лойдан буюм ясашга ўргатиш нисбатан осонроқ, мазмунлироқ кечади. Чунки бу гуруҳ болалари лой билан ишлашнинг айрим техник усулларини ўзлаштирган бўладилар. Бироқ ҳали уларда мустақил ишлаш, бирор бир қарорни тарбиячининг тавсиясисиз қабул

қилишда иккиланиш ҳолатлари кузатилади. Шунинг учун болаларда мустақиллик, фаолликни тарбиялаш билан бир қаторда бажарилган ишдан эстетик завқ олишга ўргатиш воситасида уларда тасвирий фаолиятга, хусусан, ҳайкалтарошликка қизиқишни таркиб топтириб бориш лозим. Шунингдек, таниш буюмлардан нотаниш буюмларни яшашга ўтиш орқали болаларда янги материални ўзлаштириш кўникмалари шакллантириб борилади.

Ўрта гуруҳдаги болалар ўзларининг жисмоний-физиологик ҳамда интеллектуал ривожланиш даражаларига кўра буюмларнинг конструктив тузилишидаги хусусиятларни кўра билиш, уларни таркибий компонентларга ажрата олиш, тарбиячининг тушунтиришларини мақсадли эшитиш, амалий кўрсатмаларини кузатиш каби компетенцияларга эга бўладилар. Бироқ тарбиячининг тушунтириши ва амалий кўрсатмалари узоқ муддатли бўлмаслиги лозим. Акс ҳолда болалар чалғиши ёки зеркиб қолиши оқибатида жараён кутилган натижани бермайди.

Тарбиячининг педагогик фаолиятида бу гуруҳда ҳам болаларда ҳайкалтарошлик машғулотларига ижобий муносабатни шакллантириш, махсус машқлар воситасида болаларнинг қўл ҳаракатлари координациясини мувофиқлаштириш, уларнинг ижодий фаоллигини ошириш бўйича тизимли ишларни давом эттиради. Болаларда кузатилаётган буюмларнинг шакли тўғрисидаги тасаввурларни кенгайтириш, буюмнинг деталларини асосий шакл (асос)га нисбатан тўғри тасвирлашга ўргатиш йўналишида машғулотлар ташкил этилади.

Бу гуруҳдаги болалар қуйи гуруҳдаги болаларга нисбатан предметни, унинг конструктив тузилишини аниқроқ тасаввур қиладилар. Шунинг учун бу гуруҳда тарбиячи ҳайкалтарошлик машғулотларини болаларни қўл бармоқлари билан ишлаш техникаларини такомиллаштиришга йўналтиради. Чунки бу гуруҳдаги болалар бармоқ билан ишлашнинг турли усуллари (чўзиш, чимдиш, япалоқлаш ва б.)ни амалий бажариш бўйича кўпроқ малакага эга бўладилар.

Болаларни ҳайкалтарошлик машғулотларига қизиқишларини орттиришда тарбиячининг методик тайёргарлиги муҳим аҳамият касб этади. Шу маънода тарбиячининг машғулот жараёнида унинг мавзусига мос турли дидактик ўйинлар, адабий манбалар – эртак, шеър, топишмоқ кабилардан фойдаланиши болаларнинг бажарилаётган топшириққа, умуман ҳайкалтарошликка қизиқишларини орттиради. Шунингдек, тарбиячининг йўналтирувчи саволлари ясалаётган ҳайкалча (буюм)ни ифодавийлигини, образлилигини оширишга хизмат қилади.

Катта гуруҳда таълим ва тарбия оладиган болаларнинг атроф-муҳит, унда содир бўлаётган воқеа ва ҳодислар ҳақидаги тасаввурларининг кўлами, мазмуни ҳамда сифати муайян билимлар тарзида жараёнларни мантиқий ва реал идрок этиши, англаши, уларнинг руҳий ривожланишида сифат ўзгаришлари кузатилиши, шунингдек, ижтимоий-коммуникацион мулоқот ҳамда ҳаётий тажрибалари ортиб борганлиги боис ҳайкалтарошлик машғулотларини нисбатан мураккаброқ мавзуларда ташкил этиш мумкин бўлади. Чунки ҳайкалтарошлик машғулотларидаги топшириқларни бажариш учун

асосий аъзо – қўл мушаклари анчагина ривожланган бўлади. Шунингдек, бу ёшдаги болалар қўл бармоқлари билан нозик ҳаракатларни ҳам мустақил бажара оладилар.

Бу гуруҳларда ўтказиладиган ҳайкалтарошлик машғулотларида болаларда бажарилаётган ишларнинг пластикаси, динамикаси (ҳаракати), характерли жиҳатларини тасвирлашга интилиш кузатилади. Шунинг учун ҳам тарбиячи тошириқларнинг шу жиҳатларига эътибор қаратиши талаб этилади.

Катта гуруҳлардаги ҳайкалтарошлик машғулотларида аниқ сюжет, воқелик асосида мавзули ҳайкалча ишлашга эътибор қаратилади. Айниқса, бу жараёнда болаларнинг техник усуллардан, ҳайкалтарошликда қўлланиладиган иш қуролларидан мақсадга мувофиқ тарзда фойдаланиш малакаларини шакллантириш масалаларига алоҳида эътибор қаратилади.

Катта гуруҳдаги ҳайкалтарошлик машғулотларида болаларнинг предмет, объект (натура)ни кузатиш, унинг конструктив тузилиши, шакли, қисм(детал)ларини ўзаро нисбатларини аниқлаш, таҳлил қилиш, лозим бўлган ҳолларда тасаввурнинг аниқлиги ва тўлиқлигини таъминлаш учун буюм, предметни бармоқ сезгилари орқали идрок этишлари мумкин. Бу гуруҳларда кўпроқ болаларнинг мустақил ишлашлари учун имконият берилади. Жумладан, кузатиш ишлари кўламини кенгайтириб бадий адабиёт намуналари билан таништириш, атроф-муҳитни кузатиш, “Тасвирий фаолият”нинг бошқа турлари (расм ишлаш, аппликация, конструкторлик ишлари)да, шунингдек, тасвирий санъат асарларининг

репродукцияларини идрок этиш ва таҳлил қилиш орқали ҳосил бўлган таассуротлар асосида ҳайкалча ишлайдилар. Бу жараёнда тарбиячи йўналтирувчи, болаларнинг муайян воқелик ҳақидаги тасавурларини ойдинлаштирувчи, таассуротларнинг таъсирчанлигини оширувчи савол-жавоблар ўтказди, керакли кўрсатмалар, тавсиялар, маслаҳатлар беради, лозим бўлган вазиятда болалар билан алоҳида ишлаб, уларга индивидуал ёрдам кўрсатади.

Ҳайкалтарошлик машғулотларида болаларнинг ишларини таҳлил қилиш ҳам муҳим аҳамият касб этади. Бу жараёнга болалар фаол жалб этиладилар.

Болаларнинг ишларини таҳлил қилиш ва баҳолашда ҳайкал яшаш усули ва техникаси тўғри танланганлиги, шакл тўғри тасвирланганлиги, унинг қисмларини ўзаро нисбатлари, ҳаракат динамикаси, пластик ечими тўғри талқин этилганлиги эътиборга олинади.

Мактабга тайёрлов гуруҳларида олиб бориладиган ҳайкалтарошлик машғулотларини турли шаклларда қизиқарли шаклда ташкил этиш имкониятлари ортади. Чунки бу ёшда болалар ҳам жисмоний, ҳам физиологик жиҳатдан анча ривожланган бўлади. Улар предметлар шаклини ҳайкалтарошлик воситасида аниқ ифодалаш, буюмларнинг нисбатларини тўғри ифодалашни уддалайдилар. Бу гуруҳ болалари яхлит бўлак лой(пластилин)дан турли техника ва усулларда шакл ҳосил қилишни биладилар. Иш жараёнида ҳайкалтарошлик стекларидан ўринли фойдаланадилар, бу фаолият билан боғлиқ ҳар хил операцияларни мустақил равишда бажара оладилар.

Тайёрлов гуруҳида болалар предметларнинг шаклларини кўриб, ҳис қилиб, идрок этишга оид малакаларини ривожлантирадилар. Бу гуруҳда ташкил этиладиган ҳайкалтарошлик машғулотилари болаларда ҳайкал ишлашнинг техник усулларида мустақил равишда фойдалана олиш малакаларини шакллантиришга йўналтирилиши керак. Шунингдек, тарбиячи болаларнинг ижодий фаоллигини ошириш, уларга мустақил ишлаш учун етарли шароит яратиб бериши лозим бўлади. Айниқса, болаларни мустақил мавзу бўйича ишлашларига алоҳида эътибор қаратилади.

Тайёрлов гуруҳида болалар мавзу ва мазмун жиҳатидан нисбатан мураккаброқ топшириқларни бажарадилар. Бу топшириқларда мавзунинг мазмундорлиги, бирор воқеликни тасвирлаш талаб этилади. Шунингдек, ҳайкалчаларда ҳаракат ва динамикани ўзига хос пластик кўринишда бажариш талаб этилади. Масалан, бўйнини чўзиб қичқираётган хўроз, жўжаларини донлатаётган товук, копток ўйнаётган мушукча, елкасида олма ёки қўзиқорин олиб кетаётган типратикан, ёнғоқ чақаётган олмахон ва ҳ.к. Ундан ташқари бу ёшдаги болалар тасаввурдан турли ҳайвонлар ва одам фигурасини ясашга оид малакаларини ривожлантириб борадилар.

Бу гуруҳда болалар пластик материаллардан ўз тасаввурлари асосида мавзу бўйича, шунингдек, эртақ қаҳрамонлари образларини ясайдилар.

Одатда, болалар турли ҳолатдаги одам фигурасининг ҳайкалчасини ясашга жуда қизиқадилар. Бироқ бу жараёнда инсон гавдасининг физиологик (ёшга доир) хусусиятлари, гендер

тофовутлари ҳақида етарли маълумотга эга бўлишлари талаб этилади. Акс ҳолда дастлабки тасаввурлар болаларни нисбатлар ва бошқа хусусиятларни нотўғри тасвирлашга одатланиб қолишларига сабаб бўлиши мумкин. Шунинг учун болаларда инсон гавдасини тасвирлашга оид қизиқишни мақсадга мувофиқ тарзда йўналтириш учун уларда кузатиш, таҳлил қилиш малакаларини ривожлантириб бориш лозим.

ҲАЙКАЛТАРОШЛИК МАШҒУЛОТЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА ЎТКАЗИШ МЕТОДИКАСИ

Мактабгача таълим муассасаларида ташкил этиладиган ҳайкалтарошлик машғулотида болаларнинг кўриш, англаш ва ҳис этиш малакаларини шакллантириш ва ривожлантириш муҳим аҳамият касб этади. Шунинг учун ҳам тарбиячи ҳар бир машғулоти учун мос дидактик материал танлаши ва машғулоти жараёнида ундан фойдаланишнинг оптимал методини қўллаши лозим.

Ҳайкалтарошлик машғулотларининг энг муҳим жиҳатларидан бири болаларни буюмларнинг ҳажмини ҳис этишга ўргатишдан иборат. Шу маънода тарбиячининг иш жойи гуруҳ хонаси шароитида шундай ташкил этилиши лозимки, биринчидан, намоиш этилаётган намуна ҳамма учун аниқ кўриниши, иккинчидан, буюмнинг ҳамма томонларини кўрсатган ҳолда болаларда буюмнинг конструктив тузилиши, шакли ҳақида етарли тасаввурга эга бўлишлари керак. Болалар 5-6 ёшга етганларида шундай малакалар шакллана боради ва улар тарбиячи ёрдамида буюмларнинг шакли ва ундаги деталларни

таҳлил қила оладилар. Бу сифат уларга ҳайкалтарошлик машғулотларида асқотади.

Болаларнинг ҳайкалтарошлик соҳасидаги фаолиятлари икки хил методда бажарилади: бутун бўлакдан йўниш, юлиб олиб ташлаш, чўзиш техникасида ҳайкалча яшаш; майда бўлакчалардан тайёрланган деталларни бир-бирига бирлаштириш техникасида ҳайкалча яшаш. Мактабга тайёрлов гуруҳидаги болаларда ҳар икки техникада ишлаш малакалари шаклланган бўлади. Шунинг учун уларга кўпроқ мустақил ишлашлари учун имконият берилиши, фақат айрим ҳолатларда ва баъзи болаларга индивидуал ёрдам кўрсатиш мумкин. Аммо бу ёшдаги болаларда нисбатларни ҳис қилиш малакалари яхши шаклланмаган бўлади, яъни объектни натурага қараганда нисбатларини нотўғри талқин қилиш (масалан, одам фигурасини ишлаётганда гавдага нисбатан бошни катта (ёки кичик), қўлларни, оёқни калта қилиб тасвирлаш ва б.) ҳолатлари кузатилади. Бу жараёнда тарбиячининг болаларга тўғри йўналиш бериш, нисбатлар ҳақида амалий кўрсатма бериб бориши талаб этилади. Шу тариқа мактабгача ёшдаги болаларда тасвирий фаолиятнинг муҳим компонентлари – тасвирда маром ва нисбат, ҳажм ва нисбат ҳақида мўлжал олиш малакалари таркиб топтириб борилади. Бу жараёнда тарбиячининг йўналтирувчи саволлари, уларга жавоб беришда болаларнинг фаоллиги ва билдирилаётган фикрларнинг мантиқийлигига аҳамият берган ҳолда, лозим бўлган тақдирда тарбиячи айрим амалий кўрсатмалари машғулотларни методик жиҳатдан тўғри

ташкил этишни, бажарилаётган ишни сифатли яқунланишини таъминлайди.

Табиийки, баъзи болаларда юқорида қайд этилган сифатлар суст ривожланган бўлади. Бундай болалар билан буюмларнинг тузилиши, нисбати ва бошқа характерли параметрлари бўйича қўшимча равишда индивидуал ёндашув асосида таҳлил қилиш машқларини ўтказиш лозим.

Ҳайкалтарошлик машғулотларида болалар ҳайвонларнинг тасвирларини ўзгача қизиқиш билан тасвирлайдилар. Чунки ҳар бир бола ўзи яхши кўрган бирор бир ҳайвон (кучукча, қўзичоқ, бузоқча, улоқча, қуёнча, типратикан ва ҳ.к.)ни ёқтириши мумкин. Машғулот жараёнида ҳайвонлар ҳақидаги қизиқарли ҳикоя, шеър ва топишмоқлардан ўрнида фойдаланиш машғулотни янада қизиқарли ва жонли кечишини таъминлайди. Машғулот мавзуси сифатида мультфильмларнинг қаҳрамонларини танлаш ҳам мақсадга мувофиқдир. Масалан, Насриддин Афанди мавзусида қизиқарли машғулот ташкил этиш мумкин.

Ҳайкалтарошлик машғулотларини бирор бир детали ҳисобига ўхшатиш осон бўлган буюм (ҳайвон)ни тасвирлашга бағишлаш болаларнинг ижодий жараёнга қизиқиб киришишларини таъминлашнинг муҳим дидактик талабларидан бири ҳисобланади. Масалан, қуённинг узун қулоқлари, типратиканнинг тиканаклари уларнинг умумий ҳолатдаги шакли унча ўхшамаган бўлса-да, айнан ўша деталлар ҳисобига характерли жиҳатини очиб бериш осонлашади. Ёки бошқа мисол: жирафа бўйни узунлиги билан бошқа ҳайвонлардан яққол ажралиб туради. Демак, ҳайкалтарошлик машғулотларини ташкил этиш ва уни

болаларга тушунтиришда айнан шу жиҳатларга алоҳида эътибор қаратиш тавсия этилади.

Ҳайкалтарошлик машғулотларининг яна бир муҳим жараёни ясалган буюмни жамоавий муҳокама қилиш ва баҳолашни ташкил этишдан иборат. Бунда, биринчидан, ҳар бир болани ўзининг ва тенгдошининг ишини таҳлил қилиш ва шахсий мулоҳазаларини эркин баён этишга ўргатиш муҳим таълимий ва тарбиявий аҳамиятга эга. Таълимий аҳамият шундан иборатки, таҳлил жараёнида болалар бажарилган ишни баҳолашда муайян мезон (шаклнинг тўғрилиги, нисбатларни сақланганлиги, буюм характерини тавсифловчи деталларнинг мавжудлиги ва ҳ.к.)ларга асосланган ҳолда ўз билимларини такомиллаштириб борадилар. Тарбиявий аҳамият эса ўзгаларни ишни баҳолашга объектив ёндашган ҳолда реал баҳолаш, бошқалар томонидан бажарилган ишларни камситмасликка ўргатиш орқали болаларда ижтимоий мулоқот ва жараённи (ясалган буюмни) ҳолис баҳолашга ўргатишда намоён бўлади.

Бажарилган ишларни муҳокама қилиш ва баҳолашда тарбиячи ўзига хос педагогик такт билан ҳар бир ишдан муайян ижобий жиҳат топишга интилиши, камчиликларни болаларбоп тарзда уларнинг ишларини камситмаган ҳолда умумлаштириб бериши, биринчидан, ўз ишларининг ютуқ ва камчиликларини малакали мутахассис (тарбиячи) томонидан баҳосини билиб оладилар. Иккинчидан, болаларда ҳам шундай ёндашувга амал қилиш кўникмалари тарбияланиб боради.

Ҳайкалтарошлик машғулотларида болалар томонидан тасвирланиши талаб этиладиган, айни

пайтда болаларда биров қийинчилик туғдирадиган жиҳат – ҳайкалтарошликда статика ва динамика ҳақида дастлабки тушунчаларни ҳосил қилишдан иборат. Зеро, дастлабки юзаки кузатишда олинган тасаввурга кўра статик ҳолатда кўринган ҳайкалда аслида динамик ҳолат мавжудлигини ҳис қила билишга ўргата бориш тарбиячининг педагогик фаолиятида муҳим ўрин тутди. Ва бу жараёнда тарбиячининг аниқ мисоллар асосидаги ишончли изоҳи болаларда мантиқий асосга эга тасаввур ҳосил бўлишини таъминлайди. Шу ўринда иккита мисол келтириш ўринли. Тошкент шаҳридаги ҳайкалтарош Илҳом Жабборов яратган Амир Темур ҳайкалида икки ёқлама динамика мавжуд. Биринчиси, олди оёқларини кўтарган ҳолда олдинга интилмоқда. Орқа оёқлари эса катта куч билан уни олдинга интилиши учун тайёр тургандек. Амир Темур отнинг устида ўтирган бўлса-да, нигоҳларини узоққа тиккан ҳолда қўлларининг ишораси билан шу томонга интилаётганлиги билиниб туради. Худди шундай мисолни Андижон шаҳрида ўрнатилган Заҳриддин Муҳаммад Бобур ҳайкали (ҳайкалтарош Равшан Миртожиев) мисолида ҳам кўриш мумкин. Шунингдек, Тошкент шаҳридаги Ўзбекистон Миллий боғида ўрнатилган Алишер Навоий ҳайкали (ҳайкалтарошлар Э. Алиев, Н. Бонделадзе) яхшилаб кузатилганда, унинг ўнг қўлидаги асо(ҳасса)си бир қадам олдинга интилган чап оёғига ҳамоҳанг тарзда уни одимлаб кетаётгандек тасаввур ҳосил қилади. Айрим ҳайкал намуналарида динамикани яққол кўриш мумкин. Навоий шаҳрида ўрнатилган Фарҳод ҳайкали фавворадан отилиб чиқаётган сув каби кучли динамикага эган. Бу омиллар ҳар бир ҳайкалнинг мазмунига монанд тарзда унинг

композициясида муҳим компонент ҳисобланади. Қолаверса, айнан ҳайкалтарошликда тасвирий фаолиятнинг бошқа турларига нисбатан динамик ҳолатни тасвирлаш учун кенг имконият тақдим этилади. Унда муаммосиз пластилин (лой) массасини коррективроқ қилиш ҳисобига динамик ҳолатнинг турли вариантларини тасвирлашга ҳаракат қилиб кўриш мумкин. Шунинг учун ҳам тарбиячининг машғулоти ўтиш мазмунини белгилаш ҳамда мавзунини тушунтириб бериш жараёнида қўллайдиган методикасида бу омиллар диққат марказида бўлмоғи лозим.

Тарбиячининг педагогик фаолиятида мавзуларга, ундаги тасвир объектини шакл ва конструктив тузилишига кўра таҳлилий ўрганишда ўхшаш предметларни намоиш этиш орқали таққослаш методидан фойдаланиш, шу йўл билан болаларда тасвир объектининг деталларини эслаб қолиш, уларни умумий ва хусусий ҳолатдаги кўриниши ва функцияси ҳақида тасавурга эга бўлишига эришиш болаларни топшириқни онгли ва тўғри бажаришга йўналтиради.

Болаларда пластик материал – лой (пластилин)га ишлов бериш, улардан шакл ҳосил қилиш малакаларини шакллантириш ҳайкалтарошлик машғулотлари методикасининг муҳим компонентларидан бири ҳисобланади. Шунингдек, бажарилаётган ишнинг хусусиятига кўра мўлжал олиш, яъни ҳайкалчаниннг бирор қисми учун материал ажратиб олишда меъёрни тўғри белгилаш, чамалашга ўргатиб бориш лозим. Масалан, лойнинг бир бўлагидан юмалоқ цилиндрсимон бўлакча ҳосил қилиш учун икки кафт орасида уларни айланттиришда ҳар иккила қўлни

бир хил кучда ҳаракатлантириш талаб этилади, яъни бола қўл ҳаракатларини бошқара олиши лозим. Одатда, мактабга тайёрлов ёшидаги болаларда бундай малакалар шаклланган бўлса-да, уларни қўллашда мунтазамлик йўқлиги боис бу малакаларни барқарор малака деб бўлмайди. Шунинг учун катта ва мактабга тайёрлов гуруҳларида ҳам техник малакаларни маромига етказиб бориш борасида тизимли машқлар ўтказиб турилади.

Айни пайтда болани ҳосил бўлаётган ишланма (шакл)ни визуал тарзда назорат қилиб боришга ўргатилади, токи уни режалаштирилаётган ҳайкалчанинг конкрет бир қисмига монадлиги таъминлансин. Болаларда бу малакаларни ҳосил қилиш учун ҳар хил методлар қўлланилади:

- тарбиячи иллюстратив материал воситасида тушунтириб беради;
- ўзи бажариб кўрсатади;
- тўғи бажара оладига бола кўрсатиб беради;
- тарбиячи болани қўлидан ушлаб қўлларнинг, кафтнинг, бармоқларнинг ҳолатини, ҳаракат тартибини тушунтириб беради.

Жараённинг кейинги босқичида болаларни ҳосил қилинган цилиндрсимон шаклдан мазмундор шакл ҳосил қилиш ёки уни яхлит ҳайкалчанинг бир бўлаги (масалан, ҳайвоннинг оёқлари, қўзиқориннинг банди ва ҳ.к.) сифатида бирлаштиришга оид аввалги йилларда ўзлаштирилган малакалар асосида шакл ҳосил қилишга ўргатилади.

Ҳайкалтарошлик машғулотларини ташкил этиш ва олиб бориш методикасида болаларни буюмларни кузатиш ва уларнинг шаклини идрок этиш, таҳлил

қилиш малакаларини шакллантириб бориши талаб этилади. Таҳлилда объект (буюм)нинг шакли, уч ўлчовли параметрлари, уларнинг нисбати, макондаги ҳолати, функциясига кўра хусусиятларини унинг шаклига мутаносиблиги, буюмнинг характерли жиҳатлари ва бошқа кўрсаткичларини кўра билиш бажариладиган ишни сифатли бўлишини таъминлайди. Шунинг учун ҳам тарбиячи болаларда объектни мақсадли кузатиш ва таҳлил қилиш малакаларини шакллантиришга алоҳида эътибор қаратиши лозим. Акс ҳолда мактабгача ёшдаги болаларга хос хусусият – топшириқни тез бажаришга, иложи борича сифатсиз бўлса ҳам биринчилардан бўлиб яқунлашга интилиши таълим сифатига салбий таъсир ўтказиши. Болаларни шонилмасдан сифатли иш бажаришга ўргатиш уларни ўз ишларини назорат қилиб боришга одатлантиради. Бу нафақат ҳайкалтарошлик машғулоти учун, балки умуман ҳар қандай фаолият учун муҳим аҳамият касб этади.

БОЛАЛАР ТОМОНИДАН БАЖАРИЛАДИГАН ПЛАСТИК ШАКЛЛАРНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ

Тайёрлов гуруҳлари мисолида

Пластика ҳайкалтарошликнинг асоси ҳамда унинг бадий-ифодавий воситаси ҳисобланади. Шунинг учун ҳам ҳайкалтарошлик машғулотида болаларнинг пластика ҳақидаги тасаввурларини шакллантириб боришга устувор тарзда ёндашиш талаб этилади. Бу тушунчани мактабгача ёшдаги болаларга сўз билан ифодалаш, тушунтириш қийин, албатта. Бунинг учун аввало, ҳаётини мисоллар билан ҳайкалнинг шакли,

ҳажми, элементларининг ўзаро муносабатлари, ҳаракат (динамикаси)даги уйғунликни кўра билишга ўргатиш лозим. Масалан, пластика рақсинг асоси. Унда гармония, ҳаракат гўзаллиги ўзига хос пластик жозибادا намоён бўлади. Шу ўринда ҳақли савол туғилиши мумкин: ҳар қандай ҳайкалда ҳам динамика, пластика мавжудми? Масалан, бир қарашда қадимги Миср ва Юнонистон ҳайкалтарошлигида абадиёт қонуниятларига монанд тарзда ҳайкаллар статик (ҳарактсиз) ҳолатда тасвирлангандек кўринади. Аслида-чи? Аслида диққат билан кўзатадиган бўлсак ҳайкалнинг бир оёғи сал олдинда тасвирланиши одимлаётганига ишора эканлигини англашимиз мумкин. Ёки қўлини тирсагидан, оёғини тиззасидан букилгани - ҳаракат ифодаси. Ҳаттоки лабининг, кўзининг тасвирида унинг (ҳайкал образининг) жилмаяётганини англаш мумкин. Санъатшунослар ҳамда профессионал ҳайкалтарошлар гўзал статуэткаларни нафас олаётгандек, уларнинг юраги уриб тураётгандек талқин қилишади. Бу каби қизиқарли ҳикоялар болаларни ҳайкалтарошлик асарларига бошқача кўз билан қарашга ундайди, ундан пластика ва динамика элементларини қидиришга ўргатади.

Мактабгача таълим муассасаларининг тайёрлов гуруҳи болаларининг тасвирий фаолиятида тасвирий саводхонлик элементлари яққол кузатила бошланади. Айрим болаларнинг бу борада алоҳида иқтидорга эгаллиги бир қатор хусусиятларда кўринади. Бу ҳолни ҳайкалтарошлик машғулотларида ҳам кўриш мумкин. Чунки бу ёшда болаларда кузатувлар, фаолиятнинг бошқа турларида эгалланган билимлар негизидаги

тасаввурлар асосида ҳайкалтарошлик машғулотлари учун мавзулар захираси шаклланган бўлиб, уларда ҳайкалтарошлик машғулотларида қўлланиладиган айрим техник усуллар малака даражасида таркиб топган бўлади. Бу ёшдаги болалар буюмларнинг шаклига нисбатан ўлчамларнинг характерли хусусиятлари, уларнинг нисбатлари, буюмнинг характерини очиб беришга хизмат қилувчи, уни тўлдирувчи майда деталларнинг аҳамиятини тушуниш ва уларни тасвирий фаолиятда тасвирлашга интилиш каби сифатлар болаларнинг лой (пластилин) билан ишлаш малакаларида яққол кузатилади. Болалар тасвирий саводхонлик малакалари билан бирга муайян мавзу (композиция) устида ўйлаш (мушоҳада юритиш), ўз тасаввурларини асослаш, лозим бўлган тақдирда уни ҳимоя қилиш малакаларига эга бўладилар. Тайёрлов гуруҳидаги болалар катталарнинг “Бу нима?”, “Нима учун шундай кўринишда тасвирланган?”, “Нима учун бу иш шундай номланди?” каби саволларига мантиқий жавоб қайтара оладилар. Шунингдек, атроф-муҳитни кузатиш, олинган тасаввурларни хулосалаш, буюмларнинг макондаги ўрни, жойлашув тартибларининг ўзига хослиги, нисбатлари, муносабатлари, функциялари каби мавзу (композиция) учун муҳим бўлган хусусиятларни тушунадилар. Шунинг учун ҳам, биринчидан, мактабгача таълим муассасаларининг тайёрлов гуруҳларида мураккаблик жиҳатидан умумий ўрта таълим мактабларининг биринчи синфида ўрганиладиган мавзуга яқинроқ мавзуларда ҳайкалча ясаш, иккинчидан, бу жараёнда болаларга кўпроқ мустақиллик бериш лозим.

Мактабгача таълимнинг бошланғич босқичларида болалар, асосан, майда бўлақлардан иборат қисмларни бирлаштириш орқали шакл ҳосил қилган бўлса, тайёрлов гуруҳида таълим олаётган болалар бутун бўлақ лой (пластилин)дан ҳайкалтарошлик қуроллари ёрдамида йўниш, чўзиш орқали шакл ҳосил қилиш ишларини бажара оладилар. Шундай бўлса-да, бу ёшдаги болалардан ҳайкалтарошликнинг барча қонуниятларига амал қилган ҳолда тасвир (шакл) ҳосил қилишни талаб қилиш мақсадга мувофиқ эмас. Масалан, одам ҳайкалчасини ишлаганда унинг рельефсимон бўлақлари (бурун қисмининг бўртиб чиққанлиги, кўз косаси қисмининг ўйиқлиги, пешонанинг дўнглиги, қулоқнинг бурамалари ва ҳ.к.) аниқ тасвирланиши бу ёшдаги болаларга мураккаблик қилади. Муҳими, болалар тана бўлақларини мос шакллар асосида (масалан, одам гавдасининг бош қисми овалсимон, тухумсимон, айрим қисмлари конуссимон (қиз болаларнинг юбкаси), цилиндрсимонлигини англаган ҳолда гавда қисмларини нисбатларини тўғри ифодалаш (тасвирлаш) асосий дидактик мақсад, болалар тасвирий фаолиятининг етакчи хусусияти ҳисобланади. Мактабгача ёшдаги болалар билан олиб бориладиган ҳайкалтарошлик машғулотларининг ўзига хос хусусияти умумлашган образни ҳис қилиш ва тасвирлаш малакасини шакллантиришдан иборат.

Айни пайтда шуни таъкидлаш жоизки, болаларни аниқ тасаввурга эга бўлган, шакл жиҳатидан содда кўринишдаги буюмларни яшашда унинг майда деталларини ҳам тасвирлашга босқичма-босқич ўргатиб бориш лозим. Масалан, олма кўринишига

нисбатан шаклан мураккаб эмас. Бироқ унинг банд қисмидаги, гул (бандига қарама-қарши томон) қисмдаги ўйиқларсиз ўхшашлик даражасини таъминлаш қийин. Шунинг учун шаклига кўра мураккаб бўлмаган буюмларнинг деталларини тасвирлашга ўргатиш орқали нисбатан мураккаб деталли буюмлар тасвирига оид мавзуларга ўтиб бориш мумкин.

ҲАЙКАЛТАРОШЛИК МАШҒУЛОТЛАРИ УЧУН НАМУНАВИЙ ИШЛАНМАЛАР

Мавзу. “Менинг севимли кучукчам”.

Керакли материал ва жиҳозлар: дидактик материаллар, пластилин ёки лой, ҳайкалтарошлик стеклари, кўргазмали қуроллар, иллюстратив материаллар.

Машғулотнинг мақсади: болаларни пластик материал (лой, пластилин) воситасида ҳажмдор тасвир ҳосил қилиш малакаларини ривожлантириш.

Машғулотнинг вазифалари:

- пластик материал воситасида элементар шаклдаги бадиий образ яратиш малакаларини шакллантириш;

- ҳайкалтарошлик машғулотлари орқали болаларни бадиий ва интеллектуал жиҳатдан ривожлантириш учун психологик база яратиш;

- пластик материаллар билан ишлаш малакаларини такомиллаштириш;

- атроф-муҳитдаги шакллалар, воқеликларни эстетик идрок этиш малакаларини ривожлантириш;

- бажариладиган ишнинг мазмуни ва характериға мос материал танлаш, меъёр ва мўлжал ҳақидаги тасаввурларини таркиб топтириш;

- пластик материаллар билан ишлаш техникасини такомиллаштириш, бармоқларнинг майда моторикасини ривожлантириш.

Машғулотнинг мазмуни болаларни кучукча ҳайкалчасини унинг характерли хусусиятларини ифодалаган ҳолда тасвирлашга ўргатиш, кучукча гавда қисмларини нисбатларини, шаклларини тўғри ифодалаш, майда деталларни бир яхлит бўлакка бирлаштириш, бу жараёнда амал қилинадиган техник усуллар ҳамда иш қуролларидан тўғри ва ўринли фойдаланишга йўналтирилади.

Машғулотни ташкил этиш ва ўтказиш методикаси. Машғулотнинг биринчи қисмида тарбиячи болаларга кучукча тасвирланган ҳар хил иллюстратив материаллар, тасвирий санъат асарларидан репродукциялар, фотоматериаллар, болаларнинг ишларидан намуналар кўрсатиб, улардаги кучукча тасвирининг пластикаси, динамикаси, тана аъзоларининг нисбатлари, ҳолатлари ҳақида тушунча беради. Кейин кучукча ҳайкалчасини ясаш босқичларини олдиндан тайёрлаб қўйган бўлақлар ёрдамида кўрсатиб, тушунтириб беради. Болалар бу вазифани бажаришда кучукча тасвирининг қайси бўлаги алоҳида тарзда қандай шаклга эғалиги, уларга қанча миқдорда лой бўлаги ажратиб олиш кераклиги хусусида кўрсатма беради.

Керакли кўрсатма берилгандан сўнг болалар мустақил ишлашга киришадилар. Тарбиячи болаларни ишларини кузатиб боради. Айримларига индивидуал

ёрдам бериб, йўл қўйилаётган камчиликларни йўналтирувчи саволлар билан тушунтириб беради. Бу савол-жавобларга бошқа болаларнинг ҳам эътибори қаратилиб, айрим умумий характердаги камчиликлар машғулот жараёнида бартараф этиб борилади.

Машғулот сўнгида болалар томонидан бажарилган ишларнинг кичик кўргазмаси ташкил этилиб, имкон қадар болаларни мустақил шарҳлашлари, таҳлил қилишлари, ўз ишларини ҳимоя қилишлари учун имконият берилади. Машғулот тарбиячининг умумлашган хулосаси билан якунланади.

Мавзу. Кучукча ҳайкалини ясаш(вариант)

Машғулотнинг мақсади: болаларда уй ҳайвонларига, ўйинчоқларга нисбатан меҳр-муҳаббат туйғусини ошириш, уларнинг хатти-ҳаракатларини мақсадли кузатиш, гавда қисмларининг нисбатлари, ҳаракат динамикаси, пластикаси гўзалликларини ангалаш ва тасвирлаш малакаларини таркиб топтириш.

Лой ва пластилин билан ўйинчоқ кучукчани ясаш технологиясини ўргатиш.

Кучукча ўйинчоги

Машғулот учун керакли материаллар: лой ёки пластилин, стек, латта, қоғоз салфетка, стаканда сув, картон ёки фанер бўлакчаси, намунали иш тасвирларининг нусхаларидан кўчирмалар, лой ёки пластилин билан ясалган ҳайкалчалар, ўйинчоқ кучукча ва кучукча иштирокидаги мультфильмларни

намойиш этиш мосламалари ва ҳ.к.

Машғулотнинг мазмуни. Болаларга ўйинчоқ кучукчани яшаш босқичлари тушунтирилади, керакли материаллар ва асбоблар ва намунали иш нусхаларидан кўчирмалар ҳар бир столга тарқатиб чиқилади. Кучукча иштирокидаги мультфильмлардан ёки айнан ўша мультфильмлардаги расмлардан намуналар кўрсатилади.

Кучукча ҳайкалчасини ишлаш босқичлари.

Биринчи босқич. Кучукча ҳайкалчасинини яшаш учун унинг гавдасини асосий қисми пластилин ёки лойдан тасвирга қараб овал ҳолатига келтириб олинади. Кейин унинг бир томони бироз бўйин ҳосил қилиш учун букилади ва чўзилади.

Иккинчи босқич. Бош ва тана қисми тасвирдаги шаклга келтириб олинади. Кучукча бурни ўрнатиб чиқилади.

Учинчи босқич. Қулоқларини тайёрлаб олиб уларни бош қисмига, оёқларини тайёрлаб олиб уларни намунали тасвирга қараб тана қисмига ўрнатилади. Тайёр бўлган кучукча ҳайкалчаси тагликка ўрнатиб кўйилади.

Машғулот сўнггида кичик кўргазма ташкил этилиб, болаларнинг ишлари таҳлилий муҳокама қилинади, ютуқ ва камчиликлар ҳақида кўрсатма ва тавсиялар берилади.

Кучукча ҳайкалчасини яшаш учун лой (пластилин)га ишлов бериш босқичлари.

Кучукча ҳайкалчасини яшаш босқичлари

Мавзу. Аралаш техникада тошбақа ҳайкалчасини ишлаш.

Керакли материал ва жиҳозлар: пластилин ёки лой, ёнғоқнинг ярим қобиғи, ҳайкалтарошлик стеклари.

Машғулотнинг мақсади. Болаларда аралаш техникада ишлаш малакаларини ривожлантириш воситасида уларда турли шаклларда муайян образни тасаввур этиш кўникмаларини таркиб топтириш. Турли материалларни комбинациялаш воситасида шакл ҳосил қилиш малакаларини таркиб топтириш.

Машғулотнинг вазифалари:

- болаларда табиий материалларни эстетик идрок этиш малакаларини ривожлантириш;

- табиий материаллар асосида ҳосил қилинадиган шаклларни образлар сифатида тасаввур этишга оид фантазияларини шакллантириш;

- аралаш техникада ишлаш малакаларини ривожлантириш орқали уларда ижодий қобилиятларни таркиб топтириш;

- қўл бармоқларини сезувчанлигини ошириш, уларнинг майда моторикасини ривожлантириш.

Машғулотни ташкил этиш босқичлари.

Биринчи босқичда болаларнинг ҳар бирига биттадан ёнғоқ қобиғи, оз миқдорда лой ёки пластилин тарқатиб чиқиқлади. Тарбиячи бу ишни машғулот бошлангунга қадар бажариб қўйган бўлса, бевосита машғулотнинг иккинчи қисмига ўтиши мумкин.

Ясаладиган тошбақа ҳайкалчаси учун ёнғоқ қобиғини танлашда уларнинг шаклига алоҳида эътибор қаратиш лозим. Чунки ёнғоқлар шаклига кўра ҳар хил бўлади. Шунинг учун уларни чўзинчоқсимон эмас, айланага яқинроқ, қабариклиги камроқ бўлган бўлагини танлаш мақсадга мувофиқ. Ҳосил қилинадиган ҳайкалчанинг реаллик, ўхшашлик даражаси болаларда ижодий фаолликни, бажариладиган ишга рағбатни оширади.

Машғулотнинг **иккинчи босқич**ида тарбиячи болаларга бажариладиган ишнинг тартиби ва кетма-кетлигини тушунтириб беради. Бу жараёнда тошбақанинг алоҳида элементлари – боши, оёқлари, думини ясашда лой(пластилин)дан керакли парчани ажратиб олиш, уларга ишлов бериш ва мос шаклга келтириш, айрим операцияларни бажариш тартибларини амалда кўрсатиб беради.

Машғулотнинг **учинчи босқич**ида болалар тошбақанинг ёнғоқ қобиғига ёпиштирадиган элементларини ясаб оладилар. Бу жараёнда тарбиячи кузатиб, баъзи болаларга амалий ёрдам беради.

Тўртинчи босқичда болалар ясаб олинган элементларни мос равишда ёнғоқ қобиғига ёпиштириб чиқадилар. Бунинг учун дастлаб ёнғоқ қобиғининг ичи лой (пластилин) билан тўлдириб олинади. Акс ҳолда ёнғоқ қобиғининг қалинлиги кам бўлганлиги учун тошбақанинг бош ва оёқлари яхши ёпишмайди ҳамда ҳолати сақланмайди (қийшайиб, жойи ўзгариб кетади). Ёнғоқ қобиғини лой (пластилин) билан бироз кўпроқ тўлдириш лозим. Шунда тошбақанинг елкасидаги тоши ердан тепароқ ҳолатда бўлади.

Топшириқни тезроқ ва яхшироқ бажарган болаларга ёнғоқ қобиғини юпқа қилиб лой (пластилин) қоплаб, унинг устидан қалам, ручка ёки чўп билан тошбақа тошининг фактурасини чизиб чиқиш топширилса, ҳайкалчанинг реаллик даражаси янада ортади.

Машғулотнинг якуний қисмида бажарилган ишларнинг кўргазмаси ташкил этилиб, улар муҳокама қилинади. Болаларнинг ишларини муҳокама қилаётганда уларни яхши-ёмонга ажратиш тавсия этилмайди. Тарбиячи имкон қадар ҳар бир ишдан бир ижобий жиҳат топиб болани рағбатлантиришга ҳаракат қилиши лозим.

Бажарилган ишлар бир неча кун гуруҳнинг шкафида сақланади. Айримлари кейинги йилги болаларга намуна сифатида кўрсатиш учун олиб кўйилади.

Машғулот жараёнида бажариш учун тарбиячига тавсиялар. Болаларни зерикиб қолишларини олдини олиш учун дидактик ўйин технологиялари, бармоқчалар учун махсус гимнастика машқлари, болаларнинг кайфиятини кўтарувчи турли

ритмик ҳаракатларни бажариш машғулотни кўтаринки руҳда ўтишини таъминлайди.

Мавзу. Тошбақа ўйинчоғи ҳайкалчасини тасвирлаш(вариант).

Машғулотнинг мақсади: болаларга тошбақани яшаш техникасини ўргатиш ва уларда ижодкорлигини ривожлантириш. Тошбақа шаклини идрок этишга тайёрлаш.

Машғулот учун керкли материаллар: намунали ишнинг ўзи ва нусхалари, ҳайвончалар тасвирланган рангли расмлар, видео роликлар, пластилин, стек, стаканда сув, латта ёки қоғоз салфетка ва ҳ. к.

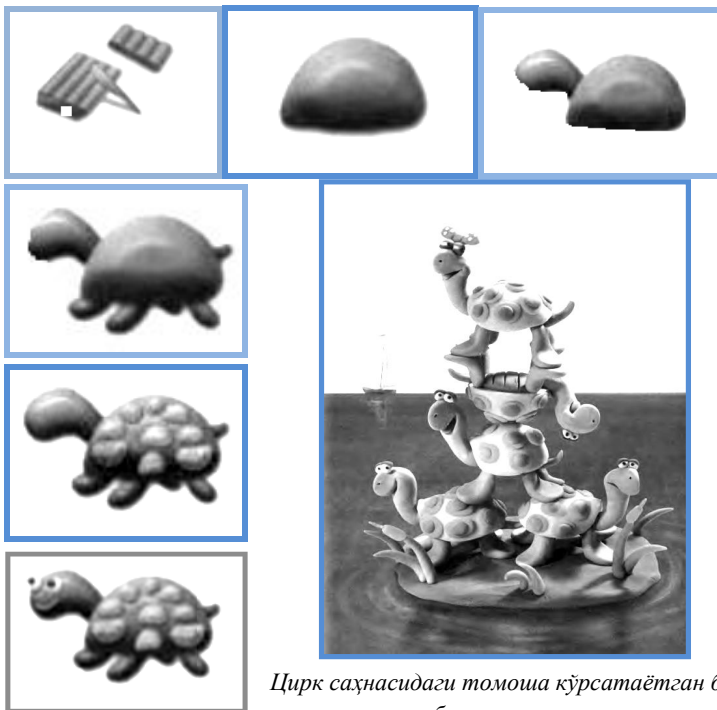
Тошбақа ўйинчоғи ҳайкалчасини тасвирлаш қуйидаги босқичларда олиб борилади.

Биринчи босқич. Болаларга тошбақа тасвирланган намунали ишлар кўрсатилади. Тошбақа ҳайкалчасини пластилин билан тасвирлаш технологиясидаги босқичлар тушунтирилади. Олов рангли пластилиннинг бир бўлагини олиб уни керак жойидан стек билан кесилади.

Иккинчи босқич. Кесиб олинган пластилин бўлакчасини қўллар билан юмшатиб керакли шаклга келтириб олинади.

Учинчи босқич. Ярим шар шаклида тайёрлаб олинган тошбақани гавда қисмига унинг бош қисмини кўк рангдаги пластилинда ишлаб сўнгра ўрнатилади.

Тошбақа ҳайкалчасини ҳосил қилиш босқичлари.

Цирк сахнасидаги томоша кўрсатаётган беш тошбақа композицияси.

Тўртинчи босқич. Тошбақани тўртта оёғи ва думини тайёрлаб олиб улар тана қисмига ўрнатиб чиқилади.

Бешинчи босқич. Тошбақанинг танасидаги тошини майда бир нечта думалоқчалар ясаб олиб, улар ёпиштириб чиқилади.

Олтинчи босқич. Якуний босқичда оқ ва қора пластилиндан тошбақанинг кўзи тайёрлаб олинади ва ёпиштириб чиқилади. Оғзи стек ёрдамида чизиб ҳосил қилинади ёки очроқ рангдаги пластилин билан белгилаб қўйилади.

Тошбақи ҳайкалчасини гуруҳдаги барча болалар тугатиб бўлгач, болалар бештадан гуруҳларга бўлиниб,

уларга ясалган ҳайкалчалардан сюжетли композиция тузиш тартиби тушунтирилади. Ҳар бир гуруҳ ўзлари мустақил тарзда мавзу танлаб композиция тузадилар. Масалан, “Циркда томоша кўрсатаётган тошбақалар”, “Саёҳатга кетаётган тошбақалар”, “Доира шаклида ўйнаётган тошбақалар”, “Тоғ бўлаётган тошбақалар” ва ҳ.к. бўлиши мумкин. Болаларга бундай қизиқарли сюжетли композицияларни тузиш унчалик қийинчилик туғдирмайди. Асосан, тошбақа ҳайкалчасини ясаш технологияси яхшилаб ўргатилиши лозим. Ясаб бўлингач болаларга композиция ҳақида бироз тушунча бериб, уларга композиция вариантларидан намуналар кўрсатилади. Бу омил болаларга топшириқ мазмуни ва уни бажариш тартибини яхши англаш имконини беради.

Мавзу. Байрам тортини безаш.

Керакли материал ва жиҳозлар: пластилин ёки лой, стеклар, картон, фанера, пластмасса ёки тахта бўлагидан таглик, ҳар хил шаклдаги чиройли безатилган тортларнинг расмлари.

Машғулотнинг мақсади. Болаларда нақш элементлари, бадиий безак турлари ҳақида дастлабки тасавурларни ҳосил қилиш. Безак элементларини тўртбурчак, айлана, овалсимон шаклларда яхлит композицияга бирлаштиришга оид элементар малакаларни таркиб топтириш.

Машғулотни ташкил этиш бошқичлари.

Машғулотнинг **биринчи бошқичи**да тарбиячи болаларга тортларни безаш тартиби, турлари ва бошқа жиҳатлари ҳақида маълумот беради.

Кейинги йилларда торт безаш ишлари уларнинг дизайни ва айниқса, устки қисмини безаш борасида жуда катта ижобий ўзгаришлар содир бўлди. Эндиликда бу соҳа профессионал даражадаги фаолият турига айланган бўлиб, бундай касбни эгаллаш учун касб-хунар коллежлари, махсус курслар ташкил этилган. Табиийки, мактабгача ёшдаги болаларда ҳам торт ясаш ва уни безатишга қизиқиш кузатилмоқда. Шунинг учун ҳам бу мавзунини қизиқарли тарзда ташкил этиш мумкин. Бунинг учун тарбиячида тортни турли шаклда безатилган намуналарининг иллюстрациялари бўлиши лозим. Тарбиячи уларни намойиш этгач, болалар билан шартли равишда ясаладиган тортнинг шакли, ранги, безак турлари, композициясини муҳокама қилади. Муҳокама жараёнида болаларнинг фаоллиги ва улар томонидан билдириладиган фикрларнинг мустақиллиги, асослилигига алоҳида эътибор қаратилади. Бу жараён болаларда бўлажак безак ҳақидаги тасавурларни ойдинлаштиради.

Машғулотнинг **иккинчи босқичи**да иллюстратив материал асосида торт безакларини ишлаш тартиби ва кетма-кетлиги тушунтирилади. Бу жараёнда болаларга муаммоли, йўналтирувчи саволлар бериб, уларнинг тасавурлари янада конкретлаштирилади.

Машғулотнинг **учинчи босқичи**да болалар бевосита ижодий фаолият билан шуғулланадилар. Машғулотнинг бу босқичида рангли пластилиндан тўғри фойдаланиш, уларнинг ранглар мутаносиблиги, контрастлиги каби жиҳатларини тўғри ифодалаш муҳим рол ўйнайди. Шунинг учун тарбиячи болаларга кўпроқ маслаҳат бериб, жараённи назорат қилиб боради.

Бажарилаётган ишни болаларга қулай бўлиши учун торт шаклини фақат устки қисми безатилади. Агар торт натурал тарзда безатиладиган бўлса, биринчидан, кўп миқдорда пластилин керак бўлади. Иккинчидан, ишлаш учун ноқулайлик келтириб чиқаради.

Айрим болалар топшириқни лойдан бажаришлари ҳам мумкин. Бу ҳолатда асосий эътибор безакнинг бўртиқлик даражаси, композициясига қаратилади.

Машғулот давомида болаларга безатилган торт иллюстрацияларини вақти-вақти билан қайта намойиш этиб туриш мумкин. Мустақил безак композицияси тузишга қийналадиган болаларга кўчириб ишлаш учун ўзига хос “шпаргалка” – бевосита расмдан бироз соддалаштирилган тарзда кўчиришларига рухсат бериш мақсадга мувофиқ. Бу жараённи ҳам тарбиячи бошқариб, назорат қилиб боради.

Машғулотнинг **якуний босқичи**да бажарилган ишларнинг кичик кўргазмаси ташкил этилиб, ишлар муҳокама қилинади. Муҳокама қилишда тарбиячи томонидан ҳам, болалар томонидан ҳам уларнинг ишларини танқид қилиш, камчиликларини кўрсатиб камситишга йўл қўймаслик керак.

Мавзу. Олма, унинг барги ва шохини ясаш.

Керакли материал ва жиҳозлар: пластилин ёки лой, стеклар, картон, фанера, пластмасса ёки тахта бўлагидан таглик.

Машғулотнинг мақсади. Боларда мантиқий алоқадорликдаги ҳар хил бўлақлар (шоҳ, барг, мева)дан яхлит тасвир ҳосил қилиш малакаларини шакллантириш, лозим бўлган ҳолатда жамоавий ишлаш орқали уларда ижтимоий коммуникативлик

ҳислатларини, мевали дарахтларга, умуман экологияга ижобий муносабатларни тарбиялаш.

Машғулоти ташкил этиш босқичлари.

Мактабга тайёрлов гуруҳи ёшидаги болаларда тасвирий фаолиятга оид малакаларнинг шаклланганлик даражаси улар билан нисбатан мураккаброқ мавзуларда машғулотлар ўтказиш учун асос бўлади. Олманинг бўртма (ҳажмдор) шаклини унинг шохи ва банди билан биргаликда, яхлит композиция тарзида тасвирлаш шундай машғулотлар турига киради. Шунинг учун машғулотнинг **биринчи босқичи**да тарбиячи болаларга авваллари бажарган ва бугунги топшириққа ўхшаб кетадиган ишларни эслатади. Болаларнинг хотирларида бажарилган ишлар ҳақидаги тасаввурларни ойдинлаштириш учун қисқа муддатли суҳбат уюштирилади, уларга саволлар бериб, имкон қадар ўзларидан жавоб олишга ҳаракат қилиш лозим. Олмаларнинг шакллари турлича – юмалоқ, чўзинчоқроқ, каттароқ, кичикроқ бўлиши мумкинлиги натурал тарзда, шунингдек, фото иллюстрациялар воситасида тушунтирилади.

Машғулотнинг **иккинчи босқичи**да бажариладиган ишнинг тавсилотлари, тартиблари ва босқичлари тушунтирилади. Тушунтириш жараёни мос иллюстратив материаллар, натурал намуналар ёрдамида амалга оширилса болаларнинг тасвирий-ижодий фаолияти фаол ва кўтаринки руҳда ўтади.

Учинчи босқичда 2-3 нафар болалардан иборат “ижодий гуруҳчалар” ташкил этилиб, уларга бажариладиган ишлар тақсимланади: бир бола олмани, иккинчиси унинг баргини, яна бири шохчасини ясайди. Олманинг шохчасини пластилин (лой)дан ясамай,

дарахтнинг ўхшаш шохчасидан фойдаланиш ҳам мумкин. Бу жараёнда тарбиячи болалар томонидан бажарилаётган ишларнинг катта-кичиклигига кўра бир-бирига нисбатини тўғри танланиши муҳимлигини тушунтириб боради.

Машғулотнинг **тўртинчи босқичи**да гуруҳнинг сардори шериклари билан ҳамжиҳат бўлиб элементларни бирлаштиради, яъни барглари, олмани шохчага бирлаштириб чиқади. Бу ишни бажаришда олма баргининг ёки новданинг устида бўлиши мумкин. Бу ҳолат тасвирнинг ҳажмдорлик даражасини янада орттиради.

Машғулотнинг **якуний босқичи**да бажарилган ишларнинг кичик кўرғазмаси ташкил этилиб, муҳокама қилинади. Муҳокама қилишда одатдагидек, тарбиячи

томонидан ҳам, болалар томонидан ҳам уларнинг ишларини танқид қилиш, камчиликларини кўрсатиб камситишга йўл қўймаслик керак.

Мавзу. **Қуёнча ҳайкалини ишлаш.**

Керакли материал ва жиҳозлар: пластилин ёки лой, стеклар, картон, фанера, пластмасса ёки тахта бўлагидан таглик, қуён тасвирининг турли кўринишларининг расмлари, иллюстрациялари.

Машғулотнинг мақсади ва вазифалари. Болаларда:

Қуённинг реалистик тасвири

- берилган мавзу бўйича мазмунли ҳайкалча яшаш малакаларини ривожлантириш;

- ҳайкалтарошлик машғулоти орқали ҳар қилла қўл ҳаракатларини координация қилиш;

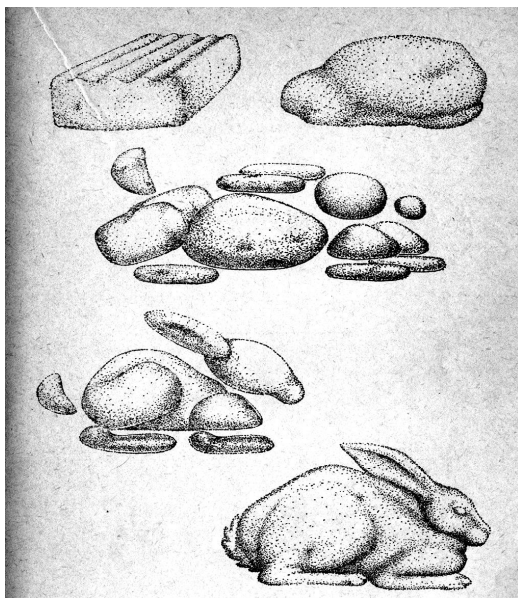
- қўлларнинг бармоқларини сезувчанлик хусусиятларини ошириш;

- қўл бармоқларининг майда моторикасини ривожлантириш, сенсор ҳаракат (фаолият)нинг турли-туманлигини (бажарилаётган ишнинг пластикаси, шакли, ҳажми, материали)ни ҳис қилишга ўргатиш;

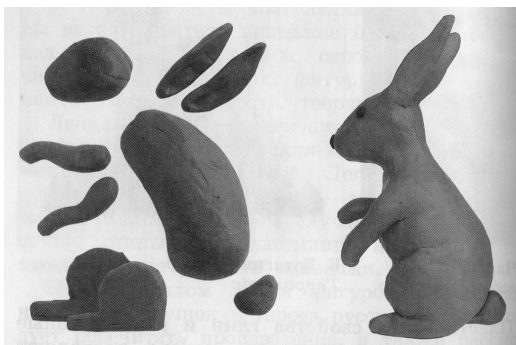
- болаларни бажарилаётган ишнинг босқичларини режалаштириш ҳамда уни мантиқий яқунлашга ўргатиш.

Машғулоти ташкил этиш босқичлари.

Машғулотнинг **биринчи босқичи**да қизиқарли савол-жавоблар, иллюстратив материалларни намоиш этиш орқали қуён тасвирининг ўзига хос жиҳатлари, гавда тузилишлари, гавда тузилишига нисбатан аъзоларининг жойлашиши ва нисбатлари, қуённинг ҳаракатланиши ва унинг пластикаси ҳамда динамикаси ҳақида тасаввур ҳосил қилиб олинади.

Пластиндан қуёнча Һайкалини ишлаш босқичлари (вариант).

Пластиндан қуён Һайкалчасини ишлаш босқичлари (вариант).

Пластилиндан ишланган қуён җайқалчаси.

Мавзу. Ўйинчоқ айиқча җайқалини ишлаш.

Керакли материал ва жиҳозлар: пластилин ёки лой, стеклар, картон, фанера, пластмасса ёки тахта бўлагидан таглик, айиқ тасвирининг турли кўринишларининг расмлари, иллюстрациялари, айиқнинг турли кўринишдаги ўйинчоқ җайқалчалари.

Машғулотнинг мақсади ва вазифалари.

Болаларда:

- берилган мавзу бўйича мазмунли җайқалча ясаш малакаларини ривожлантириш;

- җайқалтарошлиқдан олдинги машғулотларда эгалланган амалий малакаларни татбиқий ривожлантириб боришга ўргатиш;

- катта ҳажмдаги ёввойи җайвон (айиқ ва б.)лар тасвирида кичик ҳажмдаги җайвон (масалан, олдинги машғулотда ясалган қуён)лар ўртасидаги ўхшашлик ва

тафовутларни англаш ва тасвирлаш малакаларини шакллантириш;

- қўл бармоқларининг майда моторикасини ривожлантириш;

- бажарилаётган ишнинг босқичларига амал қилган ҳолда тартибли ишлашга ўргатиш.

Машғулотни ташкил этиш босқичлари.

Машғулотнинг **биринчи босқичи**да, айниқса, қиз болалар учун энг оммалашган, “Маймоқвой ва қизалок Маша” номли мультфильмнинг мазмуни, унинг қизиқарли эпизодлари эсланади. Бу эпизодлардан қайси бирини танлаш ҳақида болалар билан ўтказилган қизиқарли савол-жавоблар асосида танлов, вариант белгиланади. Болаларнинг тасаввурларини конкретлаштириш, тасвирий фантазияларини фаоллаштириш учун иллюстратив материаллар намойиш этилади. Бу жараёнда айиқ гавдасининг ўзига хос жиҳатлари, тузилиши, гавда тузилишига нисбатан тана аъзоларининг жойлашиши ва нисбатлари, айиқнинг ҳаракатланиши ва унинг пластикаси ҳамда динамикаси хусусидаги тасаввурлари хотирада қайтадан тиклаб олинади. Машғулотнинг бу босқичида болаларнинг фаоллиги, мустақил фикр айта олиш, уни асослашга ўргатиш учун қизиқарли ва йўналтирувчи савол-жавоблардан унумли фойдаланиш тавсия этилади.

Машғулотнинг **иккинчи босқичи**да керакли миқдорда пластик материал ажратиб олинади ҳамда ундан айиқча ҳайкалчасини ҳосил қилиш усули (тана аъзоларини алоҳида-алоҳида ясаб олиб, сўнг бирлаштириш ёки яхлит бўлакдан чўзиш усулида ҳайкалча ясаш) аниқлаб олинади. Айиқчанинг

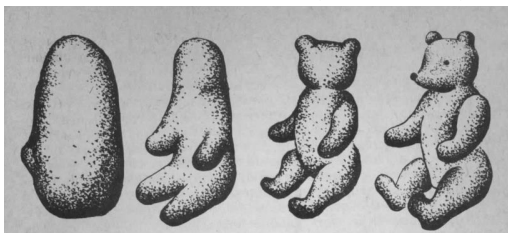

тасвирида рельефсимон қисмлар унча кўп бўлмаганлиги учун уни яхлит бўлакдан ҳосил қилиш ҳам мумкин. Агар айиқча яхлит бўлакдан ҳосил қилинадиган бўлса, стеклардан кўпроқ фойдаланиш тавсия этилади.

Машғулотнинг **учинчи босқичи**да яхлит бўлакдан қўллари ва оёқларини чўзиб чиқариш учун стеклар ёрдамида ёриб олинади. Бу ёриқларни чўзиш орқали қўл ва оёқлар ҳосил қилинади. Айиқчанинг бош қисми эса қўллар билан пластилиннинг бир қисмини чўзиш орқали ҳосил қилинади.

Машғулотнинг **тўртинчи босқичи**да стеклар ва бармоқлар ёрдамида айиқчанинг қўллари, оёқлари ва қулоқлари конкретлаштириб чиқилади. Айиқча ҳайкалчасини ишлашда иллюстрациядан ижодий фойдаланиш мумкин.

Машғулотнинг **яқуний босқичи**да, одатдагидек, болалар томонидан бажарилган ўйинчоқ айиқча ҳайкалчасининг кўрғазмаси ташкил этилиб, улар муҳокама қилинади ҳамда машғулотга яқун ясалади.

Ўйинчоқ айиқча ҳайкалчасини яшаш босқичлари.

Мавзу. Қорбобо ҳайкалчасини яшаш.

Машғулотнинг мақсади. Болаларда думалоқ шар шаклидаги предметларни идрок этиш, уларнинг катта-кичиклигига кўра комбинациялаш,

конструкциялаш воситасида тасвирлаш малакаларини ўстириш.

Машғулот учун керакли материаллар: намунали иш, қорбобо ўйинчоғи, пластилин билан ишланган қорбобо ҳайкалчаси, пластилин, стек, салфетка, таглик учун фанер бўлакчаси.

Машғулотнинг мазмуни. Болаларга қорбобо ҳайкалчасини ясаш учун керак бўладиган шарчалар шаклини ҳосил қилиш учун уларнинг қўллари машқ қилдирилади. Сўнгра уларга машғулотда пластилиндан қорбобо ҳайкалчасини ясаш босқичлари тушунтирилади. Намунали иш ва унинг нусхалари намойиш этилади. Машғулот учун керакли материаллар тарқатиб, улардан фойдаланиш тартиби тушунтирилади.

Қорбобо ҳайкалчаси қуйидаги босқичларда ясалади:

Биринчи босқич. Қорбобо ҳайкалини ишлаш учун керакли пластилин бўлаклари танлаб олинади. Сўнгра уларни керакли шакллар асосида қорбобо қисмлари ясаб олинади. Қорбобо ҳайкалини ишлаш учун оқ пластилиндан озроқ олиб, уларни юмшатиб учта шарикча ясалади: катта, ўртача ва кичкина. Кўк ёки ҳаворанг пластилиндан челақча шакли ва тугмачалар учун шарикчалар ҳосил қилинади.

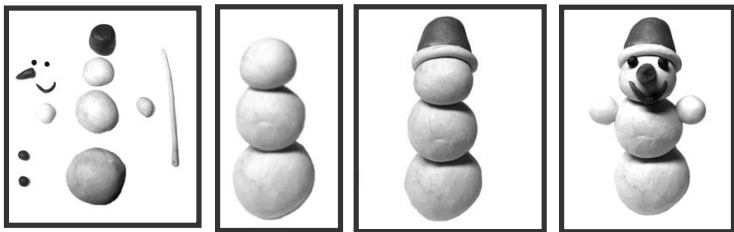
Иккинчи босқич. Қорбобо гавдасини ишлаш учун бир-биридан фарқли учта шарикчалар устма-уст ўрнатиб чиқилади.

Учинчи босқич. Кўк ёки ҳаворанг пластилиндан челақча шакли ҳосил қилиб, қорбобонинг бош қисмига ўрнатилади. Оқ пластилин бўлакчасидан чувалчангга ўхшатиб ясалган қисмини қорбобо бошидаги челақчани

четига айлана бўйлаб ўрнатилади. Бу эса қорбобонинг қалпоқчаси бўлади.

Тўртинчи босқич. Қорбобони пластилидан ишланган гавда қисми бошидаги қалпоқчаси, кўзи, бурни, оғзи, қўллари ўрнатилгач, унинг кийимидаги тугмача ва қўлидаги таёқча ёки супургиси ўрнатиб чиқилади.

Шунингдек, қиш кунлари табиий қордан турли мавзуларда ҳайкаллар ясаш машғулотларини ташкил этиш ҳам мумкин. Бу болалар учун жуда қизиқарли машғулот ҳисобланади. Болаларга қорлардан ҳажмдор шаклларни ясашни ўргатиш муҳим аҳамият касб этади. Қорлардан жамоавий иш тарзида меъморчилик намуналарини қуриш ҳам яхши натижа беради.

Қорбобо ҳайкалчасини ясаш босқичлари.

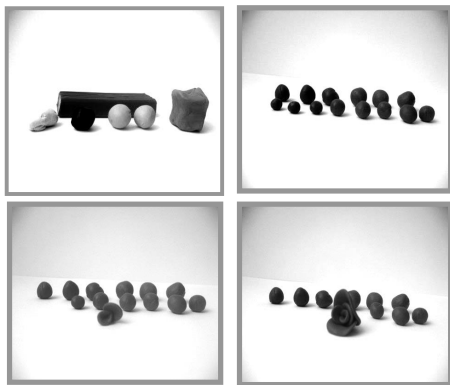

Қорлардан ҳайкалчалар ясашда болалар ҳажм ҳақидаги тасаввурлари самарали ривожланади. Яна

табий материаллардан лой ва қарағай бужурлари, жўҳори сўталари, каштан, грек ёнғоқлари, ер ёнғоқ кабилардан ҳам турли ўхшатма ҳайкалчалар ишлаш машғулотларини ташкил этиш ҳам болаларга қувонч бахш этади ва уларнинг бадиий дидлари ривожланади. Шу тариқа улар табиатни эстетик идрок этишни ҳам ўрганиб борадилар.

Мавзу. Пластилиндан гул сувенирини ясаш.

Машғулотнинг мақсади. Болаларни думалоқ шаклидаги шарчалардан муайян мавзу асосида шакл ҳосил қилиш, нисбатан мураккаб шаклларни бадиий-эстетик идрок этиш ва тасвилашга ўргатиш.

Гул шаклини ҳосил қилиш учун керакли шакллар.

Машғулот учун керакли материаллар:

Намунали иш вариантлари, сувенир гуллар, пластилин билан ишланган гул шакллари, пластилин, стек, салфетка, фанер ёки картон бўлакчаси.

Машғулотнинг

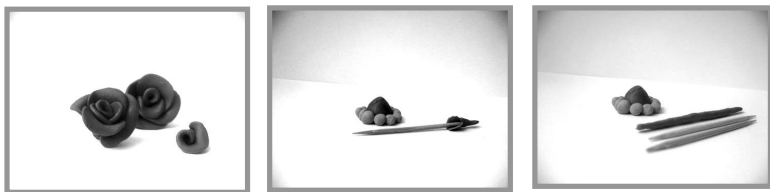
мазмуни.

Машғулотнинг бошида болаларга думалоқ шар шаклини ясашга оид қўл машқлари бажартирилади. Сўнгра уларга машғулотда пластилиндан гул сувенири ҳайкалчасини ясаш босқичлари тушунтирилади. Намунали ишнинг нусхалари кўрсатилади. Машғулот учун керакли материаллар тарқатиб чиқилади.

Гул сувенирини пластилин билан тасвирлаш технологияси қуйидаги босқичларда олиб борилади.

Биринчи босқич. Тасвирга қараб керакли пластилинлар: яшил, қизил, сариқ, қора, оқ ранглиларидан ажратиб олиб, улар керакли шаклларга келтирилади. Гул учун қизил пластилин, япроқлари ва банди учун яшил, гулни ушлаб турувчи тиргагич учун сариқ шарикчалар керак бўлади.

Иккинчи босқич. Қизил пластилин бўлакчаларидан кичикроқ шарикчалар ҳосил қилинади. Булар гул учун япроқ бўлади. Шарикчалар албатта, турли каттта-кичикликда бўлиши, бир-биридан фарқ қилиши лозим. Шу тариқа қизил пластилиндан ишланган 14-15 та шарикчалардан учта гул ҳосил қилинади.

Гул япроқлари, банди ва асосини ҳосил қилиш босқичлари.

Учинчи босқич. Бу босқичда гулнинг япроқларини ишлаш учун энг кичкина шарикчалар япалоқланиб, улар карнай сифат қилиб буралади. Ҳар бир гул япроғини ўрнатишда кичикдан бошлаб, катталаштириб устма-уст ёпиштириб чиқилади.

Тўртинчи босқич. Бу босқичда, асосан, учинчи босқичда кўрсатилган қизил пластилиндан тайёрлаб олинган шарикчалардан фойдаланиб иккита очилаётган гул ва битта ғунча ҳосил қилинади. Яшил пластилин бўлакчаларидан гул барги тайёрлаб олинади. Гулни ўрнатиш учун сариқ пластилиндан

маҳкамловчи шарикчалар тайёрлаб олиб, уларни айлана бўйлаб кетма-кет ёпиштириб чиқилади.

Бешинчи босқич. Яшил пластилиндан гул учун учта банд ясалади. Кейин яшил пластилин бўлакчаларидан япроқчалар банд асосга ўрнатиб чиқилади.

Ҳар бир машғулотда ижодий характердаги топшириқлар билан бирга болаларга турли шакл ва тузилишдаги ўйинчоқлар ясаш техникасини ўргатиш вазифаси ҳам қўйилади. Мактабгача ёшдаги бола тасвирий ва бадий-техник усулларни қанчалик кўп билса, унинг ўйинчоқлар ясаши шунчалик мустақил ҳамда ижодий характер касб этади.

Тасвирий фаолият машғулотларида пластилин ва лой билан ишлаш мактабгача ёшдаги болаларнинг энг қизиқарли машғулотларидан биридир. Бундай

Атиргул ҳайкалчасини ҳосил қилиш босқичлари.

машғулотларда болалар ўзларини нафақат эркин ҳис этиш, балки ижодкорлик қобилиятларини ривожланишига, фикрлаши, дунёқарашларининг кенгайиши, бадий-эстетик дидларини ўсишига ҳамда қўлларнинг майда маторикаларининг ривожланишига ёрдам беради.

Мавзу. “Ўйинчоқ ҳайвончалар” ҳайкалчаларини ясаш.

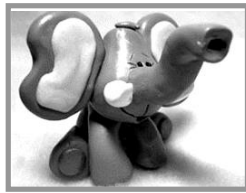
Машғулотнинг мақсади. Болаларга ҳажмдор шакллар билан ишлашни ўргатиш, уларда рангларни танлай билиш, ижодий қобилиятларини ривожлантириш.

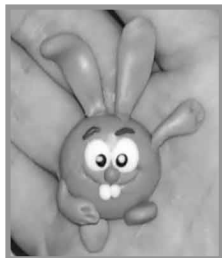
Ўўлбарс ҳайкалчаси.

Сигир ҳайкалчаси.

Фил ҳайкалчаси.

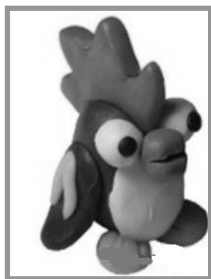
Қуён ҳайкалчаси.

Қуёнча ҳайкалчаси.

Бешиктебратар ҳайкалчаси.

*Мультифильмдаги
Кеша ҳайкалчаси.*

Бўри ҳайкалчаси.

Машғулотни жиҳозлаш: турли материаллардан ясалган ўйинчоқ ҳайвончаларнинг ҳайкалчалари ва

уларнинг расмлари, пластилин, стек, латта, идишда сув, видео роликлар ва ҳ.к.

Машғулотнинг мазмуни. “Ўйинчоқ ҳайвончалар” мавзусида машғулот ўтишдан аввал болаларга ҳар бир ўйинчоқ ҳайвончани тасвирлаш босқичлари тушунтирилади.

Мактабгача таълим муассасаларида тарбиячи-педагоглар машғулот пайтида ҳар бир бола қандай шакл ясашга қизиқиш билдирганини билиб олишдан ташқари ўша композициянинг яхши чиқиши, қизиқарли бўлиши ва тасвирланаётган ҳайвонлар қиёфаси бирор ҳаракатни ифодалаб туриши учун нималар қилиш кераклигини эслатиб туриши лозим.

Ҳар бир болага алоҳида жонивор шаклини тайёрлаш таклиф қилинади. Кейин улар гуруҳдошлари билан биргаликда ўзлари ясаган ҳайвонлар ҳайкалчаларидан қандай композиция ҳосил қилиш ҳақида ўйлаб кўрадилар. Машғулот жараёнида педагог-тарбиячи ўз маслаҳатлари билан болаларга методик ёрдам кўрсатиб бориши, тасвирлаш усулларини эслатиши, баъзи болаларга композицияни қандай тузиш кераклигини кўрсатиб ўтиши ва ўргатиши лозим.

Болаларда ўзлари биладиган ҳайвонларни: қуён, сичқон, қушча, балиқ, жўжа, ўрдак боласи, айиқ ва бошқаларни ясаш истагини уйғотиш, мустақил фаолият кўрсата олиш кўникмаларини ривожлантириш, сюжетли расм (ҳайкал) ишлашга қизиқишни тарбиялаш, уларни ижодий тарзда яратишни ўргатиш машғулот мазмунининг асосий қисмини ташкил этади. Ҳайвонларнинг шаклини лой ва пластилиндан ясаш

бўйича техник ва тасвирий малакаларни яна ҳам ошириш бўйича машқлар ўтказиш тавсия этилади.

Тарбиячи-педагог машғулот охирида болаларга ўзлари ясаган ўйинчоқларни тахтачада қолдиришни, ўринларидан секин-аста эҳтиёт бўлиб туришни ҳамда столлар атрофидан айланиб ўтиб ким ўз топшириғини қандай бажарганлигини кўздан кечириб чиқишни таклиф қилиши, яхши ўйлаб топилган, қизиқарли ишларни маъқуллаб рағбатлантириши лозим. Тарбиячи-педагог болалар билан ясаган ўйинчоқларни битта катта тахта устига териб чиқади. Ясалган ҳайкалчалар гуруҳдаги шкафга териб қўйилади. Болалар билан биргаликда ясалган ўйинчоқ ҳайкалчалардан кичик сахна кўринишини кўрсатиш ҳам уларда тасвирий фаолитига қизиқишни фаоллаштиради, уларнинг тижодий қобилиятларини ривожланишига ижобий таъсир ўтказиши мумкин. Бу қандай сахна кўриниши бўлиши мумкин. Масалан, мультфильм қаҳрамонларидан бир кўриниш бўлиши мумкин.

Мультфильмлар ва эртақларнинг қаҳрамонларининг пластилиндан ясалган ҳайкалчалари .

Машғулот охирида болалар билан биргаликда қизиқарли бўлган эртақ ёки мультфильм қаҳрамонларини эслаб, фикрлаш орқали улардан гуруҳли бир сюжетли композициялар тузилади ҳамда

болалар нутқини, фикрлашини, ижодкорлигини ривожлантириш учун улардан ясаган ҳайвончаларидан тузилган композициядаги қаҳрамонларга овоз бериш, уларни жонли қилиб ўйнатиш билан сюжет асосида мантиқий фикрлаш, нутқни ривожлантириш амалга оширилади. Тарбиячи-педагог эса бунда режисёрлик вазифасини бажаради. Ясалган ҳар бир ўйинчоқ ҳайкалчаларга овоз берилди. Бундай ижодий жараён орқали уларнинг нутқлари ҳам равонлашади. Қолаверса, бундай машғулотлар болаларга комплекс таълим ва тарбия беришга ва уларни мактабга тайёрлашга яқиндан ёрдам беради.

Болалар билан эртак сюжети бўйича ўйинчоқ яшашдан олдин тарбиячи-педагог ота-оналарга ўз болалари билан биргаликда ўша эртакни ўқиш, боланинг эътиборини персонажлар характериға ва уларнинг ҳаракатларига қаратиш топшириғини бериш мумкин.

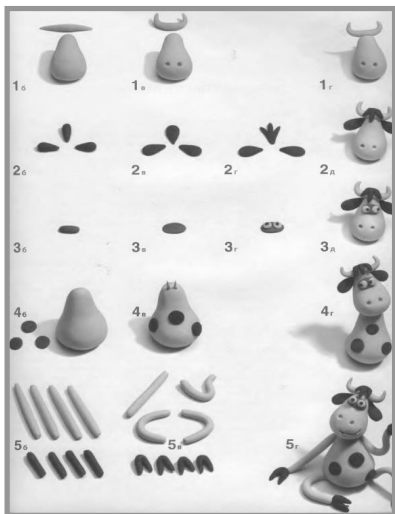
Мавзу. Сигир ҳайкалчасини ишлаш.

Машғулотнинг мақсади. Болаларға сигирни яшаш техникасини ўргатиш ва ижодкорлигини ривожлантириш. Уй ҳайвонларининг конструктив тузилишини идрок этишға ўргатиш.

Машғулот учун керакли материаллар: намунали ишнинг ўзи ва нусхалари, ҳайвончалар тасвирланган рангли расмлар, видео роликлар, пластилин, стек, стаканда сув, латта ёки қоғоз салфетка ва ҳ. к.

Сигир ҳайкалчасини ишлаш технологияси куйидаги босқичларда олиб борилади:

Биринчи босқич. Болалар сигир ҳайкалига керакли материаллар билан таништирилади. Сигир ҳайкалини ишлаш технологиясидаги босқичлар тушунтирилади. Болаларга босқичлар билан ишланган расмдан нусхалар бериб чиқилади.

Сигир ҳайкалини ишлаш учун кулранг, сариқ, қора ёки жигарранг рангдаги пластилинлар танлаб олинади.

Иккинчи босқич.

Сигирни боши учун кулранг рангли пластилин олиб уни нок

Сигир ҳайкалчасини ишлаш босқичлари.

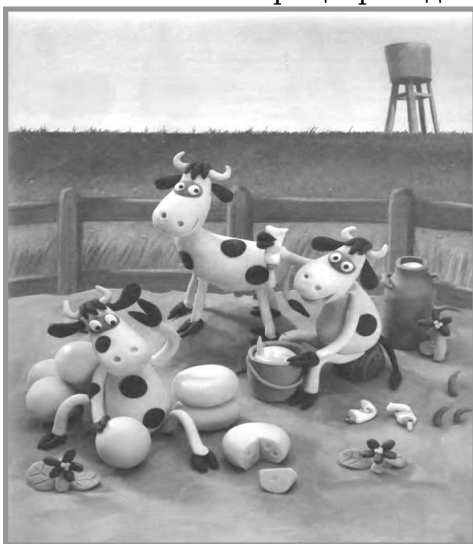
шаклига келтирилади. Шохи эса сариқ рангдаги

пластилиндан ясалади.

Сўнгра қулоғи ва сочи қора рангли пластилиндан тайёрланади. Бош қисмини ишлаш якунида кўзи, бурни ва оғзи ишланади.

Учинчи

босқич. Гавда қисмини кулранг рангдаги пластилиндан олиб уни ҳам худди бош тузилишига ўхшатиб

Уч ўртоқ сигирлар сўҳбати мавзусида сюжетли композиция.

олинади. Лекин у бош қисмига нисбатан каттароқ қилиб ишланади. Сигирни ола-була қилиш учун устига қора холча учун кичкина думалоқ шарикчалар тайёрлаб олиб, уларни тана қисмига ёпиштириб чиқилади.

Тайёрлаб олинган бош ва тана қисми бириктириб чиқилади. Сўнгра оёғи кулранг, туёғи эса қора пластилидан ясалади. Тўртта оёғи чувалчангсифат қилиб олинади, туёғини эса кичикроқ қуртларга ўхшатиб тайёрлаб олиб, уларни расмдагидай қилиб букланади. Тайёрлаб олинган оёқ ва туёқларни сигирнинг гавда қисмига бириктириб чиқилади. Сигирларни елин қисмини пушти рангли пластилидан ясаб, уларни қорин қисмига ёпиштириб чиқилади. Сигир ҳайкалчаси тайёр бўлгач машғулот охирида улардан фойдаланиб, болалар билан биргаликда сюжетли композиция ҳақида суҳбатлашиб олинади. Кейин болалар ўзлари гуруҳдошлари билан биргаликда бирор мавзу асосида сюжетли композиция тузишади. Масалан, “Учта дўст сигирлар суҳбатда”, “ Қўрғон ичидаги сигирлар” ва ҳ.к. бўлиши мумкин.

Болалар билан сигир ҳайкачасини ишлаб тугатгач, болаларга сюжетли композиция тузиш айтилади. Болаларнинг 3-4 нафари бирлашиб гуруҳларга ажралиб, ўзлари мустақил мавзуларни ўйлаб топиб сюжетли композиция тузадилар. Агарда композицияга мавзу топишга қийналишса, уларга бироз йўналиш бериш лозим. Яъни тарбиячи-педагог болаларга бир неча мавзуларни мисол қилиб келтириб, уларни расмларидан нусхалар кўрсатади. Сўнгра уларга композицияни бошлаш айтилади. Бундай композиция ишлаш болаларга жуда қизиқарли

машғулот ҳисобланади. Шунинг учун улар бундай машғулотга фаол иштироқ этишади.

Мавзу. Ўйинчоқ оқ айиқ ҳайкалчасини яшаш.

Машғулотнинг мақсади. Оқ айиқни эстетик идрок этишга, уларга керакли рангдаги пластилинларни танлай билишга, пластик материалдан ҳажмдор шакл ҳосил қилишга ўргатиш. Болалар қўлларининг майда маторикаларини ва ижодкорлигини ривожлантириш.

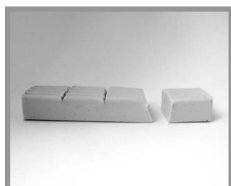
Машғулотнинг мазмуни. Машғулотда бажариладиган ишлар ҳақида тушунча берилади. Намунали ишлардан нусхалар кўрсатилб, жараённинг тафсилотлари тушунтирилади.

Машғулотни жиҳозлаш: картон, пластилин, намунали иш ва унинг нусха кўчирмалари, салфетка, стек, стаканда сув, видео роликлар ва ҳ.к.

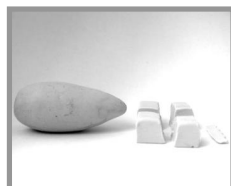
Оқ айиқ ўйинчоғи ҳайкалчасини тасвирлаш технологияси қуйидаги босқичлар асосида олиб борилади.

Яхлит пластилин бўлакчаси.

Яхлит пластилинни стек билан бўлақларга бўлиши.

Оқ айиқнинг гавда қисми учун тайёрлаб қўйилган бўлақчалари.

Биринчи босқич. Оқ айиқ ҳайкалини ишлаш учун битта оқ пластилин керак бўлади. Кўзи ва бурни учун бироз қора рангдаги пластилин олиб ишланади. Бир бўлак яхлит пластилин бўлакчасини намунадаги 2-

расмдагидай қилиб, стек билан 4 бўлак қилиб чизиб олинади. Сўнра бир бўлакчаси қирқиб олинади.

Иккинчи босқич. Пластиндан тайёрлаб қирқиб қўйилган бўлакчалардан айиқчанинг оёғи, думи, икки қулоғи ишланади. Кенг ва катта цилиндрик бўлакчалардан эса айиқнинг оёқлари тайёрланади. Кичкина шарикчалардан қулоқлари ва думи тайёрланади.

Учинчи босқич. Оқ айиқнинг гавда қисми ишланади. Катта бўлаклардан тайёрланган гавда қисмига оёқлари ўрнатиб чиқилади. Сўнгра қора пластилдан бошқа элементлар – қулоғи, оғзи, кўзи ва бурни ишланади. Оқ айиқ ҳайкалчаси шу тариқа яқунланади.

Тайёрлаб қўйилган бўлакчалар думалоқлаб чиқилади.

Оқ айиқчани гавдасига оёқлари ва қулоғи, думи ўрнатилади.

Оқ айиқ ҳайкалчасини яқунлаш босқичи.

Мавзу. Мушукча ҳайкалчасини яшаш.

Машғулотнинг мазмуни. Болаларга ўйинчоқ мушукчадан натура сифатида фойдаланиб, мушук тасвирини яшашни, ўйинчоқ қисмларининг характерли шаклларини яшашни: танаси овал шаклида, бош қисми шар шаклида ҳосил қилиниши, кейин унинг тумшугини сал чўзиб чиқариб қўйишни, қулоқларини учбурчак шаклида чимдимлаб чиқаришни, оёқларини устунчалар кўринишида ишлашни, ўйинчоқ қисмларининг

мутаносиблигини ва тўғри жойлашувини таъминлашни ўргатиш, ўйинчоқ қисмларининг мутаносиблигини ва тўғри жойлашувини таъминлашни ўргатиш, ўйинчоқ қисмларини бир-бирига ёпиштириш, умумий шаклдан чимдиб ёки чўзиб деталлар (мушукчанинг тумшуғи, қулоқлари) ҳосил қилиш усулидан фойдаланиш кўникмалари мустаҳкамланади.

Пластиндан мушукча ҳайкалчасини тасвишлаш.

Мушукча ҳайкалчасини ясаш босқичлари.

Машғулотнинг мақсади. Болаларга пластилин билан ишлаш технологиясини ўргатиш. Уларда эстетик дид ва ижодий қобилиятларни ўстириш.

Машғулот учун керакли материаллар: намунали иш ва унинг кўчирма нусхалари, пластилин, картон, фанер бўлакчаси, латта, идишда сув, ёғоч қалам-стек, ўйинчоқнинг асл намунаси.

Ўйинчоқ мушукча ҳайкалчасини ишлаш қуйидаги босқичларда олиб борилади.

Биринчи босқич. Бунда, аввало, зарғалдоқ ёки кулранг рангдаги пластилиннинг бир бўлагини намунадаги тасвирларга қараб цилиндрсифат қилиб тайёрлаб олинади. Сўнгра унинг икки томони стек ёрдамида айрига ўхшатиб кесилади. Кейин тайёрлаб олинган бўлакнинг икки томонли айри қисми ярим доирасимон қилиб букилади.

Иккинчи босқич. Бу босқичда мушукчани бош қисми ишланади. Боши, бурни, оғзи, кўзи, қулоғи, мўйлови расмда кўрсатилгандек тайёрлаб олинади.

Учинчи босқичда мушукчани бош қисми гавда қисмига бириктирилади. Сўнгра думи ўрнатилади.

Тўртинчи босқичда мушукчани йўл-йўл чизикчалари тайёрлаб олиб ўрнатиб чиқилади.

Болаларга мушукчани бошқача вариантини юқорида кўрсатиб ўтилган босқичлар асосида ишлатиш ҳам мумкин.

Мавзу. Пингвинчаларни тасвирлаш.

Машғулотнинг мақсади. Пингвинчалар мисолида болаларни Шимол жониворлари ҳаёти билан таништириш, уларни эстетик идрок этишга, уларга керакли рангдаги пластилинларни танлай билиш ва улардан мос тарзда ҳажмдор шакллар ҳосил қилишга ўргатиш. Болалар қўлларининг майда маторикаларини ва ижодкорлигини ривожлантириш.

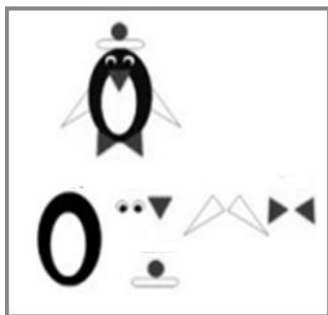
Машғулотнинг мазмуни. Болаларга машғулот давомида бажариладиган ишлар тушунтирилади, намунали ишлардан нусхалар намоиш этилади ва

улардаги тасвирларнинг хусусиятлари ҳақида тушунча берилади.

Машғулотни жиҳозлаш: картон, пластилин, намунали иш ва унинг нусхалари, салфетка, стек, стаканда сув, машғулот мавзусига оид видео роликлар ва ҳ.к.

Пингвингчалар ҳайкалчасини ишлаш технологияси қуйидаги босқичларда олиб борилади.

*Пингвингчани пластилиндан
ҳайкалчасини ишлаш
технологияси*

*Пластилиндан ишланган
пингвингча ҳайкалчаси*

Биринчи босқич. Болаларга пингвингчаларни тасвирлаш технологияси тушунтирилади. Уларга

босқичлар асосида ишланган варианти ва намунали тасвир нусхалари кўрсатилади, керакли материаллар етарли даражада тарқатиб чиқилади.

*“Ота-она пингвин боласи билан”
мавзусида сюжетли
композиция тузиш.*

Иккинчи босқич. Болаларга пингвингчани тасвирлаш технологияси ҳақида тушунчалар берилади.

Учинчи босқич.

Пингвингчани тана қисми қора пластилиндан тухум шаклида тайёрлаб олинади. Қорин қисмидаги оқ жойини оқ пластилдан овал шаклга келтириб олиб, уни япалоқлаб кейин гавда қисмига ёпиштириб чиқилади.

Тўртинчи босқич. Кўзи, тумшуғи, қўли, оёғи ва бош кийими керакли шаклларга келтириб тайёрлаб олинади. Сўнгра уларни гавда қисмидаги керакли жойларига бириктириб чиқилади.

Тўртинчи босқич. Тугалланган пингвингча ҳайкалчаси қўлни хўллаб олиб текислаб чиқилади. Сўнгра улардан сюжетли композиция тузиш мумкин.

Бундай композиция мавзулари қуйидагича бўлиши мумкин: пингвингчалар бир қатор бўлиб кетишмоқда ёки бир қатор бўлиб келишмоқда, улар сувга тушиб кетишмоқда, муз бўлакчасида ўтириб кетишмоқда ва ҳ.к.

Мавзу. Ғоз ҳайкалчасини яшаш.

Машғулотнинг мақсади. Болаларда парандаларга меҳр-муҳаббат ҳиссини ошириш. Пластилиндан парандаларни яшаш технологиясини ўргатиш.

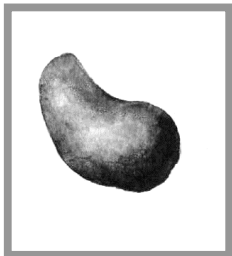
Машғулотни жиҳозлаш: лой ва пластилин, стек, қоғоз салфетка, латта, картон ёки фанер бўлакчаси, лой ёки пластилиндан ишланган намунали ўйинчоқ ғозни ҳайкалчаси, ғоз тасвири акс эттирилган репродукциялар.

Машғулотнинг мазмуни. Болалар мавзу билан таништирилади. Ўйинчоқ ғозни асл ўзи ва нусха тасвирлари, керакли материаллар ва асбоблар билан таъминланилади. Паррандалар иштирокидаги мультфильмлар, уларнинг расмлари кўрсатилади.

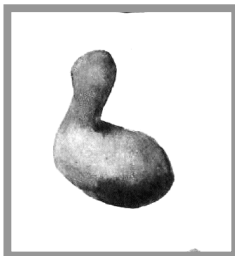
Ғознинг ҳайкалчасини лой ёки пластилидан яшаш технологияси тушунтирилади.

Ғоз ҳайкалчасини яшаш босқичлари:

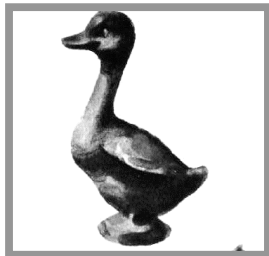
Биринчи босқич. Лой ёки пластилин бўлакчасидан ғознинг асосий тана қисми расмдаги биринчи босқич тасвири каби керакли шаклга келтириб олинади.

Биринчи босқич.

Иккинчи босқич.

Учинчи босқич.

Иккинчи босқичда намунадаги иккинчи тасвирга қараб ғознинг тана ва бўйни асосий қисмдан чўзиш усулида ҳосил қилинади.

Учинчи босқичда эса ғознинг бош қисми, патлари, думи ва бошқа майда қисмлари ишланади. Ғоз ҳайкалчаси фанер ёки картон устига маҳкамланади.

Машғулотнинг охири босқичида намланган қўл билан ҳайкалчанинг сирти силлиқлаб чиқилади. Агарда лой билан ишланган бўлса, уларни қуришиб, сўнгра унга гуашь ёки акрил бўёқларида ранг бериб чиқилади. Берилган ранг қуригач уларни устидан яна лак билан қоплаб қўйиш ҳам мумкин. Шунда гуашь ранги тиниқ бўлиб кўринади ва чанг бўлса артиб тозалаб туришга қулай бўлади.

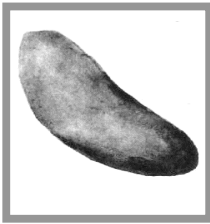
Мавзуси. Хўроз ҳайкалчасини яшаш.

Машғулотнинг мақсади. Болаларда уй парандаларига нисбатан қизиқишни ошириш ҳамда уларга парандаларни пластик материаллардан яшаш технологиясини ўргатиш.

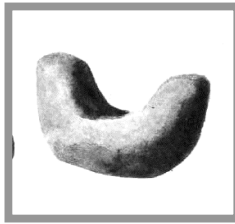
Машғулотни жиҳозлаш: лой ва пластилин, стек, қоғоз салфетка, латта, картон ёки фанер бўлакчаси, лой ёки пластилиндан ишланган намунали ўйинчоқ хўроз ҳайкалчаси, фотоиллюстрациялар.

Машғулотнинг мазмуни. Болалар мавзу бўйича бажариладиган ишларнинг тафсилотлари билан таништирилади. Ўйинчоқ хўрозчани асл ўзи ва нусха тасвирлари, керакли материаллар ва асбоблар билан таъминланилади. Товуқ ва хўрозлар ва бошқа паррандалар иштирокидаги мультфильмлар, уларнинг расмлари кўрсатилади. Хўроз ҳайкалчасини лой ёки пластилиндан яшаш технологияси тушунтирилади.

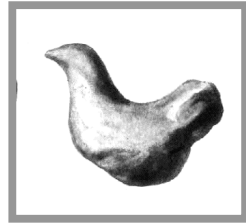
Хўроз ҳайкалчасини яшаш босқичлари:

Биринчи босқич.

Иккинчи босқич.

Учинчи босқич.

Тўртинчи босқич.

Бешинчи босқич.

Биринчи босқич. Лой ёки пластилин бўлакчасидан хўроз танасининг асосий қисми расмда тасвирланганидек овал шаклида ясалади.

Иккинчи босқич. Намунадаги иккинчи тасвирга қараб хўрознинг тана қисмини худди тарвуз тилигига ўхшаш шаклга келтириб олинади.

Учинчи босқич. Хўрознинг бош қисми, патлари ва дум қисми керакли шаклга келтирилади.

Тўртинчи босқич. Намунадаги хўроз тасвирига қараб бош, тана ва дум қисмларига қайта ишлов бериб, деталларга аниқлик киритилади.

Бешинчи босқич. Хўроз тасвирининг майда қисмлари тайёрлаб олинади. Сўнгра улар ҳайкалчанинг бош ва тана қисмига бириктириб чиқилади. Намланган қўл билан хўроз ҳайкалчаси

силлиқлаб чиқилади. Хўроз ҳайкалчаси лойдан ясалган бўлса, худди ғоз ҳайкалчаси каби уларни қуритиб, сўнгра гуашь ёки акрил бўёқларида ранг бериб чиқилади. Берилган ранг қуригач, уларни устидан лак билан қоплаб қўйиш ҳам мумкин.

ХУЛОСА

Мактабгача таълим муассасаларининг мактабга тайёрлов гуруҳларида олиб бориладиган ҳайкалтарошлик машғулоти хар томонлама сифатли тарзда кечади. Чунки бу ишда болаларнинг жисмоний жиҳатдан анча ўсган, қўлларнинг майда муқулчалари ривожланган, бармоқчаларнинг ҳаракатлари нисбатан майда нарсаларни аниқ бажарадиган, кўзлари анча равшанлашган бўлади. Болалардаги бу жисмоний-физиологик ривожланишлар ҳайкалтарошлик машғулотида мураккаброқ - икки ва уч элементли, масалан, олманинг меваси, барги, новдасидан иборат яхлит композиция ишлаш, товуқ ва жўжачалар каби мавзуларда ҳайкал ишлаш машғулотларини ташкил этиш мумкин. Шунингдек, болаларда ўзлари ва тенгдошлари томонидан бажарилган ишларнинг бадий-эстетик жиҳатларини илғаш, идрок этиш ва баҳолаш, ўзларининг ишларига танқидий ёндашиш, жараёни мустақил равишда тўғри ташкил, топшириқни бажаришга фантазияни татбиқ этиш малакалари шаклланган бўлади. Бу сифатлар ҳайкалтарошлик машғулотида турли материал ва техникадан фойдаланиш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар:

Боголюбов М.С. Лепка на занятиях школьном кружке. – М.: Просвещение, 1988. – 144с., ил.

Иванова Т.Е. Занятие по лепке в детском саду. Методическое пособие. – М.: Сфера, 2010. – 96 с.

Коньшева Н.М. лепка в начальных классах: Кн. для учителя. Из опыта работы. – 2-е изд., дораб. – М.: Просвещение, 1985. – 80 с., ил., 4 л ил.

Левин С.Д. Беседы с юным художником. Вып. II. – М.: Сов. художник, 1988. – 320 с., ил.

Методика обучения изобразительной деятельности и конструированию: учебное пособие для учащихся пед. училищ по специальности «Дошкольное воспитание» / Т.С. Комарова, Н.П. Сакулина, Н.Б. Халезова и др.; Под ред. Т.С. Комаровой. – 3-е изд., дораб. – М.: Просвещение, 1991. – 256 с.: ил.

Пластилин ва лой иши. Боғча тарбиячилари ва бошланғич синф ўқитувчилари учун методик тавсиялар. / тузувчилар М.Умарова, Ж.Жиловов. – Тошкент: ЎзПФТИ, 1993. – 53 б.

Сакулина И.П., Комарова Т.С. Изобразительная деятельность в детском саду. Пособие для воспитателей. – 2-е изд. испр. и доп. – М.: Просвещение, 1982. – 208 с., ил. 16 л. вкл.

Шаҳодатов М. Ҳайкалтарошлик ва пластик анатомия. Ўқув кўлланма / А.Сулаймоновнинг умумий таҳрири остида. – Тошкент: “Фан ва технология” нашриёти, 2004. – 104 б.

Халезова Н.Б. Народная пластика и декоративная лепка в детском саду: Пособие для воспитателя. – М.: Просвещение, 1984. – 112 с., ил.

Халезова Н.Б., Курочкина Н.А., Пантюхина Г.В. Лепка в детском саду: Пособие для воспитателя. – М.: Просвещение, 1986. – 122 с., ил.

ЎЗБЕКИСТОН ҲАЙКАЛТАРОШЛАРИ

Ҳайкалтарошлик машғулотларида болаларни машғулотларнинг мазкур турига қизиқишларини оширишда жаҳон ва Ўзбекистон ҳайкалтарошлари, уларнинг машҳур асарлари ҳақида қизиқарли маълумотлар бериш боларда ижодий фаолликни таъминлашга хизмат қилади.

ДАМИР РЎЗИБОВ

Ўзбекистон тасвирий санъатининг ҳайкалтарошлик турини мустақил тур сифатида ривожланишига салмоқли ҳисса қўшган ҳайкалтарош Дамир Солижонович Рўзибоев 1939 йилда Самарқандда таваллуд топган. Ҳайкалтарошликдан дастлабки билимни Республика рассомлик коллежида эгаллаган. Ижодкор сифатида ҳайкалтарошликнинг бир қанча йўналишларида юқори бадиий савияга эга бўлган асарлар яратган. Бу асарлари ичида портрет жанрига оид “Саида”, “Рассом В. Савицкий”, рамзий-композицион характердаги “Семурғ”, “Наврўз маликаси”, “Тўй”, “Муסיқа” каби асарлари композицион мукамаллиги, мазмундорлиги билан ажралиб туради.

Дамир Рўзибоев ижодида аждодларимиз образини яратиш мавзуси ҳам алоҳида ўрин тутади. Бунга унинг Абу Райҳон Беруний сиймоси тасвирланган “Мутафаккир” асари мисол бўла олади.

Дамир Рўзибоев ижодига хос жиҳатлардан яна бири - ижодкор ҳайкалтарошликда қўлланиладиган турли материаллардан асарлар яратган. Бу

материаллар сирасига ёғоч, бронза, шамот кабиларни киритиш мумкин.

Дамир Рўзибоев ижодий фаолият билан жамоатчилик ишларини ҳам бажариб келган. У турли йилларда Ўзбекистон Давлат Санъат музейи директори, Санъатшунослик институти ходими сифатида фаолият кўрсатган. Дамир Рўзибоевнинг ижодий фаолияти, жамоатчилик ишлари Ўзбекистон ҳукумати томонидан муносиб баҳоланиб, унга 1985 йилда “Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби” унвони берилган.

ИЛҲОМ ЖАББОРОВ

Мустақилликнинг дастлабки йиллариданок Ўзбекистон ҳайкалтарошлигида буюк соҳибқирон Амир Темур образини яратиш борасида ўлкан ишлар амалга оширилди. Бу ишларда, шубҳасиз, Илҳом Жабборовнинг ижоди муҳим ўрин тутди. Зеро, Илҳом Жабборов томонидан яратилган ва Тошкент, Самарқанд ва Шаҳрисабз шаҳарларида ўрнатилган, композицион ечим нуқтаи назаридан турлича шаклга эга бўлган ҳайкаллар эндиликда нафақат тарихий ҳақиқат тантанаси, балки Ўзбекистоннинг маданий, сиёсий ва маънавий ҳаётида ўчмас из қолдирган муҳим ёдгорлик, Ўзбекистон ҳайкалтарошлигининг ноёб намунаси сифатида эътироф этилади.

1945 йилда Тошкент вилоятининг Ўрта Чирчиқ туманида таваллуд топган Илҳом Жабборов Республика рассомлик билим юрти, Тошкент Театр ва рассомлик санъати институтида таҳсил олган. Фаолиятининг дастлабки йилларида турли материаллардан туркум асарлар яратди. Унинг ижодида тарихий шахслар сиймосини яратиш етакчи ўринни эгаллаган. Унинг Машраб, Фурқат, Алишер Навоий, Аҳмад ал-Фарғоний,

Жалолиддин Мангуберди каби буюк аждодлармиз сиймолари акс эттирилган асарлари Ўзбекистон тарихининг ёрқин саҳифаларидан биридир. Тошкент шаҳридаги “Мотамсаро она”, “Бахтиёр она” ҳайкаллари хорижлик сайёҳлар томонидан катта қизиқиш билан томоша қилинади.

Илҳом Жабборов ўз асарларини турли техника ва материаллар асосида яратган. Ҳайкалтарош ўз ижодида ёғоч, мис, бронза, гранит, шамот каби материаллардан кўплаб асарлар яратган.

Илҳом Жабборов ижод билан бирга педагогик фаолият олиб боради. Дастлаб (1995 йилдан) Республика рассомлик коллежида, 1997 йилдан эса Камолиддин Беҳзод номидаги Миллий рассомлик ва дизайн институти ҳайкалтарошлик устахонаси раҳбари, институт профессори сифатида баракали меҳнат қилиб келмоқда.

Илҳом Жабборов мамлакатимиз ҳайкалтарошларидан биринчилардан бўлиб Ўзбекистон Бадий академиясининг академиги этиб сайланган. 1989 йилда унга “Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби” унвони берилган. 2001 йилда эса “Меҳнат шухрати” ордени билан мукофотланган.

ЖАЛОЛИДДИ (РАВШАН) МИРТОЖИЕВ

Жалолиддин Турсунович Миртожиев (1954 йил Тошкент шаҳрида туғилган) мустақиллик йиллари миллий ҳайкалтарошлигининг ёрқин вакили сифатида Ўзбекистон маданияти ва санъати тарихида ўчмас из қолдирди. Айниқса, унинг қатағон қурбонлари хотирасини тиклаш борасидаги саъй-ҳаракатлари алоҳида ҳурмат-эҳтиромга лойиқ. Жумладан, санъаткор ўзининг Абдулҳамид Чўлпон (Андижон), Абдулла

Қодирий (Тошкент), Абдурауф Фитрат (Бухоро) каби асарлари билан тарихий ҳақиқатни миллатимиз тарихи зарварақларига муҳрлаганини чуқур эҳтиром билан эътироф этиш мумкин.

Равшан Миртожиев ижодида Алишер Навоий образи алоҳида ўрин эгаллайди. Зеро, у яратган Навоий сиймоси нафақат юртимизда, балки Москва, Токио каби дунёнинг йирик шаҳарларида салобат тўкиб турибди. Шунингдек, буюк аждодларимиз, Шарқнинг таниқли аллома ва олимлари ал-Фарғоний (Қоҳира), Абу Али ибн Сино (Рига), Камолиддин Беҳзод (Хитойнинг Чанчунь шаҳри) кабиларнинг ҳайкаллари ўтмишимиз нақадар буюк бўлганлигини бутун дунёга овоза қилмоқда. Ҳайкалтарошнинг Андижон шаҳрига ўрнатилган Заҳириддин Муҳаммад Бобур образи улғуворлик рамзи сифатида Ўзбекистон ҳайкалтарошлигида муносиб баҳоланган.

Равшан Миртожиев ижодий фаолият билан бирга Ўзбекистон Бадиий академияси раисининг ўринбосари сифатида баракали меҳнат қилди. Ўнинг фидокорона меҳнатлари муносиб баҳоланиб, унга 2003 йилда “Ўзбекистон халқ рассоми” унвони берилган.

Равшан Миртожиев 2015 йилда вафот этган.

ЖЎЛДОСБЕК ҚУТТИМУРОДОВ

1934 йилда Қорақалпоғистон Республикасининг Кегейли туманида туғилган. 1961 йилда Беньков номидаги Республика рассомлик билим юртини (ҳозирги Республика рассомлик коллежи) тамомлаган. Ижодий фаолиятини Қорақалпоғистон давлат нашриётида бош рассомликдан бошлаган Жўлдосбек Қуттимуродов 1964 йилдан буён И. Савицкий номидаги Қорақалпоғистон давлат санъат музейида таъмирловчи

рассом, 1997 йилдан Ўзбекистон Бадий академиясининг Қорақалпоғистон бўлими раиси сифатида фаолият кўрсатиб келмоқда. Ижодкор сифатида Қорақалпоғистон ҳайкалтарошлигига асос солган.

Қуттимуродов Жўлдосбек Жонтоевичнинг жамоатчилик фаолияти, ижодий ишлари муносиб баҳоланган. 1972 йилда унга Қорақалпоғистонда хизмат кўрсатган, 1982 йилда эса Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби унвонлари берилган. Ўзбекистон Бадий академияси ташкил этилиши муносабати билан 1997 йилдан Бадий академия академиги. 1972 йилда Бердақ номидаги Қорақалпоғистон Давлат мукофотига (“Менинг Қорақалпоғистоним” мавзусидаги туркум асарлари учун), 2000 йилда Ўзбекистон Бадий академиясининг Олтин медалига сазовор бўлган.

Жўлдосбек Қуттимуродов ижодида қорақалпоқ мавзуси устуворлик касб этади. “Келинчак”, “Соҳибжамол”, “Гулойим” каби асарлари шулар жумласидандир. Унинг “Беруний”, “Тумарис” каби тарихий жанрдаги асарлари ҳам ҳайкалтарошнинг юксак профессионал салоҳиятга эга, турли жанр ва мавзуларда нодир асарлар яратувчи ижодкор сифатида нафақат мамлакатимизда, балки ундан ташқарида ҳам таниқли санъаткор сифатида эътироф этилишига асос бўлди. “Амударё” (ёғоч), “Анахита – сув ва ҳосилдорлик худоси” (ёғоч) каби асарлари табиий материалларга бадий ишлов бериш воситасида жозибали бадий образ яратишнинг мумтоз намунаси сифатида эътироф этилади.

Ҳайкалтарошлик атамаларининг ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИ

Барельеф – бир томонлама кўриладиган ўйиқлик даражаси паст бўлган ҳайкалтарошлик тури.

Бьюст – реал тарзда ишланган инсон образининг боши ва елка қисми тасвирланган ҳайкалтарошлик асари.

Гипс – ҳайкалтарошликда қўлланиладиган оқ тусдаги табиий материал.

Горельеф – бир томонлама кўриладиган ўйиқлик даражаси юқори бўлган ҳайкалтарошлик тури.

Декоратив ҳайкалтарошлик – бизнинг мисолимизда ўйинчоқлар тарзида ишланган майда ҳайкалтарошлик намуналари.

Динамика – ҳайкалтарошликда ҳаракатни ифодаловчи тушунча.

Каркас – ҳайкалнинг мустаҳкамлигини таъминлаш учун ишлатиладиган қурилма.

Майда пластика – қаттиқ жисмлар (тош, мармар, фил суяги, металл ва б.)дан кичик ҳажмда ишланган ҳайкалчалар

Мармар – ҳайкалтарошликда ишлатиладиган қаттиқ табиий материал.

Монументал ҳайкалтарошлик – бирор бир воқеликни юксаклигини намоиш этишга бағишланган ҳайкалтарошлик намунаси.

Пластика – ҳайкалтарошликда нафис ҳаракатни англаувчи тушунча.

Реал ҳайкалтарошлик – нарса ва буюмларнинг, одамлар ва ҳайвонларнинг кўриниши ҳақиқий (реал) тарзда тасвирланган ҳайкалтарошлик.

Рельеф – юзага ўйиб ишланган тасвир.

Статуэтк – асосан қаттиқ материалдан ишланган кичик ўлчамдаги ҳайкалтарошлик асари.

Стек – пластмасса ва ёғочдан тайёрланган ҳайкалтарошлик қуроли.

Тош – ҳайкалтарошликда ишлатиладиган қаттиқ табиий материал.

Тарбиячилар учун фойдали маслаҳатлар

Ҳайкалтарошлик машғулотида имкон қадар ўйин элементларидан ўринли ва самарли фойдаланинг.

Машғулотлар орасида жисмоний машқлар антрактини ўтказиб туринг.

Машғулот давомида болаларнинг ўтириш ҳолатини назорат қилиб боринг. Улаларнинг оёқлари полга тўлиқ тегиб туриши керак. Акс ҳолда қон айланиши бузилиши мумкин.

Топшириқни бажараётганда болалар кўкраклари билан столга тираниб ўтирмасинлар. Чунки кўкрак қафасига тушган босим юрак фаолиятига салбий таъсир ўтказди.

Ясалаётган ҳайкалча билан болаларнинг кўзи орасидаги масофа 30 сантиметр бўлиши тавсия этилади.

Кузатиб боринг ва ҳамда болаларга эслатиб туринг: улар лой ёки пластилин юққан қўллари билан кўз, бурун ва лабларини ишқаламасинлар.

Болалар ҳар бир машғулот сўнгида қўлларини совунлаб ювсинлар.

ИЛЛЮСТРАТИВ МАТЕРИАЛЛАР

3-синф “Тасвирий санъат” дарслигида берилган “Тойчоқ ҳайкалчаси ишлаш” мавзусига оид иллюстрация. Ундан мактабгача таълим муассасалари тарбиячилари методик тавсия, иллюстратив материал сифатида фойдаланишлари мумкин.

3-sinf “Tasviriy sanʼat” darsligida berilgan “Tuya haykalchasini ishlash” mavzusiga oid иллюстрациядан мактабгача ёшдаги болаларга туйа хайкалини ишлаш босқичини ўргатишда иллюстратив-методик материал сифатида фойдаланишлари мумкин. Чунки унда жараённинг ҳар бир босқичи кўрсатиб берилган.

*Жўлдосбек Қуттимуротов.
Анахита – сув ва ҳосилдорлик худоси .
Ёғочдан ишланган ҳайкал*

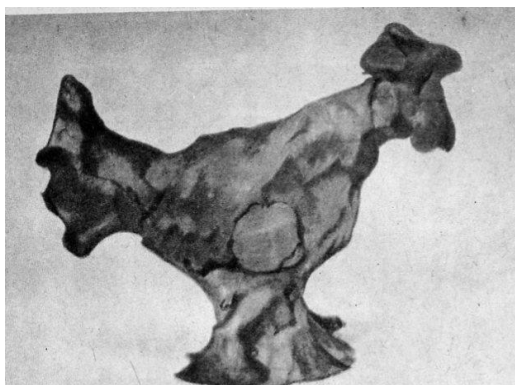
**ЛОЙ ЁКИ ПЛАСТИЛИНДАН
ТУРЛИ ШАКЛДАГИ БУЮМЛАР ЯСАШ
ТАРТИБЛАРИ**

Ҳайкалтарош устaxonасида

**БОЛАЛАР ТОМОНИДАН ИШЛАНГАН
ҲАЙКАЛТАРОШЛИК НАМУНАЛАРИ**

МУНДАРИЖА

Кириш	3
Мактабгача таълим муассасаларида олиб бориладиган ҳайкалтарошлик машғулотларининг мақсади ва вазифалари	7
Ҳайкалтарошлик тасвирий фаолият тури сифатида	9
Ҳайкалтарошлик машғулотларида қўлланиладиган жиҳоз ва материаллар	11
Мактабгача таълим муассасаларида олиб бориладиган ҳайкалтарошлик машғулотларининг турлари ва мазмуну.....	21
Ҳайкалтарошлик машғулотларини ташкил этиш ва ўтказиш методикаси	44
Болалар томонидан бажарилган пластик ишларнинг хусусиятлари	51
Ҳайкалтарошлик машғулотлари учун намунавий ишланмалар	55
Хулоса	95
Фойдаланилган адабиётлар	96
Илова	98
Ўзбекистон ҳайкалтарошлари	98
Ҳайкалтарошлик атамаларининг изоҳли луғати	103

АСҚАРАЛИ СУЛАЙМОНОВ

**МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА
ҲАЙКАЛТАРОШЛИК МАШҒУЛОТЛАРИ**

**БОЛАЛАРДА ПЛАСТИК МАТЕРИАЛЛАРДАН
ШАКЛ ҲОСИЛ ҚИЛИШ МАЛАКАЛАРИНИ
ШАКЛЛАНТИРИШ**

Тарбиячилар учун илмий-методик қўлланма

Муҳаррир:	Х.Худайбердиев
Мусахҳиҳ:	А.Зокиров
Компьютерда саҳифаловчи:	М.Холиқов

Босишга рухсат этилди 04.09.2015.
Бичими 60x84¹/₁₆. Босма табағи 7.
Буюртма №04/09. Адади 400 нусха.

Т.Н.Қори Ниёзий номидаги Ўзбекистон Педагогика
фанлари илмий тадқиқот институти
«Riso EZ 200 E» нусха кўчириш
мосламасида чоп этилди.